

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет природоохоронний
Кафедра екологічного права і
контролю

Кваліфікаційна робота бакалавра

на тему: «Правове регулювання охорони, використання та відтворення
рослинного світу в Україні»

Виконала студентка групи ЕК-45
Спеціальності 101 «Екологія»

Внодченко Катерина Андріївна

Керівник Гарабажій Тетяна Анатоліївна

Консультант д.геогр.н., проф.
Лосєва Інєса Дмитрівна

Рецензент к.г.н.
Барсукова Олена Анатоліївна

Одеса 2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Інститут, факультет природоохоронний
Кафедра екологічного права і контролю
Рівень вищої освіти бакалавр
(шифр і назва)
Спеціальність 101 «Екологія»
(шифр і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. завідувача кафедрою О.Г.Владимирова
к.геогр.н., доц.

“ 22 ” квітня 2021 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ БАКАЛАВРА СТУДЕНТУ**

Внодченко Катерині Андріївні

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи «Правове регулювання охорони, використання та відтворення рослинного світу в Україні»
2. Керівник роботи Гарабажій Тетяна Анатоліївна
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)
затверджені наказом вищого навчального закладу від “18” грудня 2020 року № 254 - С
3. Строк подання студентом роботи 8.06.2021 р.
4. Вихідні дані до роботи джерела наукової, методичної та нормативно-правової інформації за темою роботи
5. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)

Вступ

1 Правові засади охорони, використання та відтворення рослинного світу

2 Механізм правового регулювання використання та відтворення рослинного світу

3 Юридична відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ

Висновки

6. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) _____

7. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Лосєва І.Д., д.г.н., проф.		

8. Дата видачі завдання 22.04.2021 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів роботи	Термін виконання етапів роботи	Оцінка виконання етапу	
			у %	за 4-х бальною шкалою
1	Написання 1-го розділу роботи бакалавра.	22.04.21–05.05.21		
2	Написання 2-го розділу роботи бакалавра.	06.05.21-10.05.21		
3	Рубіжна атестація	11.05.21-15.05.21		
4	Написання 3-го розділу роботи бакалавра.	16.05.21-20.05.21		
5	Формулювання висновків роботи бакалавра. Оформлення роботи бакалавра.	21.05.21-27.05.21		
6	Перевірка бакалаврської роботи науковим керівником, надання відгуку	28.05.21-31.05.21		
7	Перевірка на антиплагіат	1.06.21-3.06.21		
8	Перевірка роботи бакалавра зав. кафедрою	4.06.21-6.06.21		
9	Отримання рецензії	7.06.21		
10	Попередній захист роботи бакалавра на кафедрі	8.06.21-10.06.21		
11	Надання роботи бакалавра до деканату	11.06.21		
	Інтегральна оцінка виконання етапів календарного плану (як середня по етапам)			

Студент

_____ **Внодченко К.А.**
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи

_____ **Гарабажій Т.А.**
(підпис) (прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

**Правове регулювання охорони, використання та відтворення
рослинного світу в Україні**

Внодченко Катерина Андріївна

Актуальність роботи. Рослинний світ дуже чутливо реагує на зміни екологічних факторів і є чітким показником обсягу антропогенного впливу на природу. Рослини – найбільш беззахисні перед діяльністю людини. В умовах економічної та екологічної кризи без ефективних заходів з боку держави процес деградації генофонду флори може стати незворотним. Вважається, що через значні антропогенні зміни стану довкілля у наступні тридцять років щодня зникатиме з Землі близько ста видів рослин; загальна кількість зникаючих видів наблизиться до одного мільйону. Тому, з урахуванням сучасного стану біосфери, особливо важливим комплексним завданням є охорона рослинного світу.

Метою роботи є огляд законодавства аналіз правового регулювання охорони, використання та відтворення рослинного світу в Україні та Європейському Союзі.

Об'єкт дослідження – нормативна та правова база охорони рослинного світу в Україні та Європейському Союзі.

Метод дослідження – аналіз літературних джерел, законодавчих та нормативних правових актів щодо охорони рослинного світу в Україні та країнах Європейського Союзу.

Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та переліку посилань (42 найменування). Загальний обсяг роботи складає 76 сторінок.

Ключові слова: рослинний світ, охорона рослинних ресурсів, правове регулювання.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ.....	7
ВСТУП.....	8
1 ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОХОРОНИ, ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ РОСЛИННОГО СВІТУ.....	9
1.1 Нормативно-правова база охорони, використання та відтворення рослинного світу.....	9
1.2 Управління в галузі охорони та використання рослинного світу....	14
2 МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ, ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ РОСЛИННОГО СВІТУ.....	29
2.1 Правові форми використання та охорони рослинних ресурсів	29
2.2 Правове регулювання відтворення рослинних ресурсів.....	36
2.3 Правове регулювання охорони рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення видів рослин та рослинних угруповань.....	40
2.4 Правове регулювання охорони рослинного світу від шкідників та хвороб.....	55
3 ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО РОСЛИННИЙ СВІТ.....	60
3.1 Поняття та види юридичної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ.....	60
3.2 Особливості застосування кримінальної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ.....	61
3.3 Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ.....	64
3.4 Цивільно-правова відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ.....	66
3.5 Дисциплінарна відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ.....	67
ВИСНОВКИ.....	70
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ.....	73

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

Держводгосп - Державне агентство водних ресурсів України;

Держкомлісгосп - Державне агентство лісових ресурсів України;

КЗпП - Кодекс України про працю;

ККУ - Кримінальний кодекс України;

КУпАП - Кодекс України про адміністративні правопорушення;

ПЗФ - природно-заповідний фонд;

ЦКУ - Цивільний кодекс України.

ВСТУП

Природні умови України сприяли розвитку дуже багатой та різноманітної флори. Рослинний світ України характеризується певним флористичним складом і структурою рослинного покриву. На території України зростає близько 5 тис. видів рослин природної флори та близько 1 тис. видів культурної та заносної флори. Основними типами рослинності в Україні є лісова, степова, лучна і болотна. Загальна площа лісів в Україні – близько 9,5 млн. га, що становить 15,7 відсотка території України. Загалом, на сьогодні флора України нараховує понад 25 тис. видів рослин. Але негативні антропогенні чинники впливу на довкілля призвели до зникнення великої кількості біологічних видів та до загрози існуванню для багатьох з існуючих видів рослин. Так, понад 20 % популяцій дикорослих лікарських, технічних видів рослин внаслідок безконтрольного використання перебувають на межі виснаження, до Зеленої книги України занесені 127 рідкісних і зникаючих типових рослинних угруповань, а до Червоної книги України – 541 вид рослин.

Рослинний світ дуже чутливо реагує на зміни екологічних факторів і є чітким показником обсягу антропогенного впливу на природу. Рослини – найбільш беззахисні перед діяльністю людини. В умовах економічної та екологічної кризи без ефективних заходів з боку держави процес деградації генофонду флори може стати незворотним. Вчені вважають, що через значні антропогенні зміни стану довкілля у наступні 20-30 років щодня зникатиме з Землі близько 100 видів рослин; загальна кількість зникаючих видів наблизиться до 1 млн. Тому, з урахуванням сучасного стану біосфери, особливо важливим завданням людства є охорона рослинного світу.

Метою бакалаврської роботи є аналіз правового регулювання охорони, використання та відтворення рослинного світу.

1 ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ РОСЛИН

1.1 Нормативно-правова база охорони, використання та відтворення рослинного світу

В законі України «Про рослинний світ» вказано, що рослинний світ - сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території; дикорослі рослини - рослини, що природно зростають на певній території; природні рослинні угруповання - сукупність видів рослин, що зростають в межах певних ділянок та перебувають у тісній взаємодії як між собою, так і з умовами довкілля [1].

З біологічного погляду рослинний світ поділяють на деревинний, трав'янистий, чагарниковий і водний.

До основних видів рослинного світу з позицій його правового регулювання слід віднести: природні лісові ресурси; природну рослинність, що не належить до лісових ресурсів; рослинність сільськогосподарського призначення. Найбільш повно з усіх названих видів урегульовані відносини, що виникають в процесі використання, відтворення та охорони рослинних лісових ресурсів.

Так, в ст. 1 Лісового кодексу України під поняттям «ліс» розуміється тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище [2].

Закон України «Про рослинний світ» регулює використання тільки несільськогосподарських рослин, які є природними об'єктами і включені до екосистемних зв'язків, тобто зростають природним шляхом. Вилучення таких

рослин з екосистеми є юридичним фактом зміни їх правового режиму. Так, зірвана чи пересаджена в горщик для квітів дикоросла рослина стає об'єктом цивільного права, а дикоросла рослина, що вилучена з екосистеми і використовується для сільськогосподарських потреб, перестає бути об'єктом екологічного права і стає об'єктом аграрного права.

Винятком є рослини, занесені до Червоної чи Зеленої книг – вони залишаються об'єктами екологічного права навіть тоді, коли вилучені з екосистеми.

Таким чином, об'єкти рослинного світу мають бути частиною екосистеми, а не вилучені з природного середовища. Це:

- дикорослі рослини – рослини, що природно зростають на певній території. Тобто, це лісова рослинність та інші дикорослі рослинні ресурси;

- природні рослинні ресурси – об'єкти рослинного світу, що використовуються, або можуть бути використані населенням, для потреб виробництва та інших потреб;

- природні рослинні угруповання – сукупність видів рослин, що зростають у межах певних ділянок та перебувають у тісній взаємодії між собою, та з навколишнім природним середовищем.

Згідно зі ст. 4 Закону «Про рослинний світ», природні рослинні ресурси за своєю екологічною, господарською, науковою, оздоровчою, рекреаційною цінністю та іншими ознаками поділяються на природні рослинні ресурси загальнодержавного та місцевого значення.

До природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення відносяться об'єкти рослинного світу:

- у межах природних комплексів загальнодержавного значення:

- внутрішніх морських вод і територіального моря, континентального шельфу та виключної морської (економічної) зони України;

- поверхневих вод (озер, водосховищ, річок, каналів), що розташовані і використовуються на території більш ніж однієї області, а також їх приток усіх порядків;

- територій та об'єктів природо-заповідного фонду загальнодержавного значення (природних та біосферних заповідників, національних природних парків, а також заказників, пам'яток природи, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення);

- лісів державного значення;

- рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, види яких занесені до Червоної книги України;

- рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, та типові природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України.

До природних рослинних ресурсів місцевого значення відносяться усі інші рослини, які не віднесені законодавством України до природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення. Правовий режим природних рослинних ресурсів загальнодержавного чи місцевого значення визначає рівень управління цими ресурсами: загальнодержавний чи місцевий. А саме, управління охороною об'єктів рослинного світу загальнодержавного значення здійснює Міністерство захисту довкілля і природних ресурсів України, місцевого значення – місцеві ради.

Рослинний світ характеризується природною просторовою, видовою, популяційною та ценотичною різноманітністю рослинних об'єктів, тобто є комплексним природним ресурсом, об'єктами якого є природні лісові та нелісові рослини, у тому числі рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення рослини та природні рослинні угруповання.

Відповідно ст. 1 Закону України «Про рослинний світ» – відносини у сфері охорони, використання та відтворення рослинного світу регулюються

Конституцією України [3] , законами України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4], «Про природно-заповідний фонд України» [5], «Про Червону книгу України» [6], Лісовим кодексом України та іншими нормативно-правовими актами. На виконання цих законів розроблено цілий ряд підзаконних актів, які регулюють окремі питання збереження, використання та відтворення рослинного світу.

Питання щодо охорони та використання природних ресурсів рослинного світу регулюються згідно з базовим Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року.

Важливим законодавчим актом у царині регулювання використання рослинного світу є Закон України «Про рослинний світ» від 9 квітня 1999 року. Його завданням є регулювання суспільних відносин у сфері охорони, використання та відтворення дикорослих та інших несільськогосподарського призначення судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, їх угруповань і місцезростань.

Відносини щодо охорони та використання рідкісних та таких що перебувають під загрозою зникнення рослин регулюються Законом України «Про Червону книгу України».

Відносини щодо збереження та охорони рідкісних рослинних угруповань регулюється Положенням про Зелену книгу України [7].

Правовідносини щодо охорони рослин, пов'язані з їх захистом від шкідників та хвороб регулюються законами України «Про захист рослин» [8] та «Про карантин рослин» [9], «Про пестициди та агрохімікати» [10].

Питання збереження біологічного різноманіття, зокрема рослинних природних ресурсів в межах територій природно-заповідного фонду, висвітлені у Законі України «Про природно-заповідний фонд України».

Охорона, використання та відтворення рослинних лісових ресурсів регулюється Лісовим кодексом України.

Важливе місце в збереженні рослинного світу України, посідають міжнародні природоохоронні конвенції та угоди. Зараз Україна є стороною більше 50 таких актів, тією чи іншою мірою спрямованих на збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Найважливіше значення має Конвенція про охорону біологічного різноманіття (Ріо-де-Жанейро, 1992) [11]. Окрім Конвенції про охорону біологічного різноманіття, іншим базовим документом в сфері охорони та збереження рослинного світу є Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, схвалена та підписана Україною в 1995 році у м. Софії [12]. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття – це внесок Європи в зусилля, які спрямовані на підтримку впровадження Конвенції про охорону біологічного різноманіття.

У 1999 році Україна приєдналася до Конвенції про міжнародну торгівлю вимираючими видами дикої фауни і флори, яка була підписана у Вашингтоні [13]. Ця Конвенція спрямована на захист рідкісних видів рослин, тварин і риб, що піддаються загрозі зникнення в результаті міжнародної торгівлі. За цей час багато держав — учасники Конвенції, яких близько 170, реформували механізми управління об'єктами дикої природи і привели свою комерційну діяльність в цій області у відповідність з вимогами міжнародного права.

Важливу роль відіграє Міжнародна конвенція про захист рослин від 6 грудня 1951 року. Дія зазначеної Конвенції спрямована на захист рослинного світу від шкідників та хвороб [14].

За останні роки Україна стала учасницею всіх цих багатосторонніх міжнародних договорів. Вони повною мірою увійшли до системи національного законодавства. З урахуванням даного роду конвенцій в Україні на законодавчому рівні визначаються програми заходів, що охоплюють питання охорони, використання та відтворення рослинних ресурсів. Низка положень Всеєвропейської стратегії покладена в основу Концепції збереження біологічного різноманіття України [15]. В Концепції зазначено, що серед

основних напрямів діяльності у сфері збереження біологічного різноманіття є створення національної екологічної мережі з метою відновлення природних середовищ існування дикої флори. Міндовкілля продовжує роботу з розробки Стратегії охорони біорізноманіття до 2030 року. Участь у черговому засіданні робочої групи взяли представники Держрибагенства, WWF, науковці та громадські організації. Учасники обговорили пропозиції до документу та затвердили його структуру [16]. Також в Україні діє Загальнодержавна програма збереження біорізноманіття на 2005 — 2025 роки [17].

Міжнародні зобов'язання України щодо навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки впливають з положень вже ратифікованих, а також тих, що знаходяться в стадії розгляду конвенцій та угод. Виконання Україною зобов'язань, що впливають із багатосторонніх угод, потребує приведення внутрішнього законодавства у відповідність з нормами міжнародного права.

1.2 Управління в галузі охорони та використання рослинного світу

Змістом державного управління є комплекс функцій державного управління. Функції складають зміст практичної діяльності з реалізації завдань і цілей державного управління. Вони лежать в основі управлінських зв'язків між суб'єктом і об'єктом управління і виступають складовою та невід'ємною частиною процесу державного управління.

З управлінських функцій у сфері охорони та використання рослинного світу виділяються контрольна, по веденню державного обліку, кадастру і моніторингу рослинного світу. Значну роль відіграють і інші функції управління; інформування, прогнозування, лімітування, екологічна оцінка тощо.

Завдання екологічного контролю, зокрема за дотриманням законодавства про рослинний світ сформульовані у ст. 34 Закону України «Про охорону

навколишнього природного середовища» [4]. Завданням цього контролю є забезпечення додержання вимог законодавства про рослинний світ усіма державними органами, підприємствами, організаціями, установами, незалежно від форми власності і підпорядкування, а також громадянами. Контроль у галузі охорони, використання та відтворення рослинного світу поділяється на державний і громадський.

Державному контролю підлягають: правила загального і спеціального використання природних рослинних ресурсів; вимоги законодавства щодо здійснення окремих видів спеціального використання рослинного світу; порядок реалізації лікарської та технічної сировини дикорослих рослин юридичними та фізичними особами; вимоги умов місцезростання об'єктів рослинного світу, а також щодо охорони, використання та відтворення рослинного світу, під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в дію, експлуатації споруд та об'єктів, застосування технологій, які негативно впливають на стан рослинного світу; правила ввезення в Україну та вивезення за її межі об'єктів рослинного світу; ліміти спеціального використання природних рослинних ресурсів тощо.

Загальні положення щодо здійснення державного екологічного контролю за дотриманням законодавства про рослинний світ суб'єктами господарювання визначаються Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [18].

Державний контроль за додержанням законодавства про рослинний світ здійснюють Кабінет Міністрів України, органи Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування та деякі інші уповноважені на це органи виконавчої влади. Повноваження та порядок здійснення державного екологічного контролю регулюється законами, які визначають статус відповідних органів. Громадський контроль здійснюється громадськими інспекторами з охорони

довкілля. Повноваження цих інспекторів визначені Положенням про громадських інспекторів з охорони довкілля [19].

За результатами екологічного контролю за додержанням законодавства про рослинний світ можуть прийматися рішення про притягнення правопорушників до відповідальності.

Державний облік і кадастр природно-рослинних ресурсів ведеться з метою обліку кількісних, якісних та інших характеристик природних рослинних ресурсів, обсягу, характеру та режиму їх використання, а також для здійснення систематичного контролю за якісними і кількісними змінами в рослинному світі й для забезпечення органів виконавчої влади, місцевого самоврядування власників та користувачів (у тому числі орендарів) земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу, відомостями про їх стан.

Державний облік і кадастр рослинного світу містять систему відомостей і документів про розподіл об'єктів рослинного світу між власниками і користувачами (в тому числі орендарями) земельних ділянок, кількісні і якісні характеристики народногосподарської і наукової цінності рослинних ресурсів, поділ природних рослинних угруповань на категорії, економічну оцінку технічних, кормових, лікарських, харчових та інших властивостей природних рослинних ресурсів, інші дані про рослинні природні ресурси, необхідні для забезпечення їх невиснажливого використання, відтворення й ефективної охорони.

Порядок ведення обліку і кадастру природних рослинних ресурсів визначається постановами Кабінету Міністрів України та наказами Міндовкілля України. Контроль за додержанням порядку ведення державного обліку і кадастру рослинного світу здійснює Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів.

До державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду вносяться відомості про флористичні об'єкти збереження: наводиться кількість видів природної флори та загально-ендемичних видів рослин, що

зростають на території об'єкта ПЗФ; наводиться перелік назв видів рослин, занесених до Європейського Червоного списку, що зростають на території об'єкта ПЗФ; наводиться перелік назв видів рослин, занесених до Червоної книги України, що зростають на території об'єкта ПЗФ та інші відомості про об'єкти рослинного світу, що зростають на території ПЗФ.

Перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів рослинного світу та заходи щодо їх збереження і відтворення містяться у Червоній книзі України.

Переліки рідкісних та зникаючих видів рослин і грибів, які підлягають обов'язковій охороні на місцевому (обласному) рівні, затверджуються відповідними територіальними органами державної влади.

В Зеленій книзі зведено відомості про сучасний стан рідкісних, зникаючих і типових природних рослинних угруповань України, що потребують охорони і мають важливе значення як складова частина біологічного різноманіття.

Згідно ст. 39 Закону України «Про рослинний світ», моніторинг рослинного світу є складовою частиною моніторингу навколишнього природного середовища і здійснюється в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України. Статтею 28 Лісового кодексу України регламентується проведення моніторингу лісів, який також є складовою частиною моніторингу довкілля, зокрема моніторингу природних рослинних ресурсів, адже лісова рослинність є складовою рослинного світу.

Моніторинг певного виду об'єктів рослинного світу здійснюється відповідними державними органами. Міндовкілля здійснює моніторинг наземних і морських рослинних ресурсів; Мінагрополітики – сільськогосподарських рослин, Держлісгосп – лісової рослинності та рослинного покриву землі, карантин рослин - Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів

(Держпродспоживслужба). Відповідно до статті 50 Конституції України, кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, а також право на її поширення, і така інформація не може бути ніким засекречена [3]. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» встановлює, що на Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів покладається обов'язок інформування про стан навколишнього природного середовища. Отже, право вільного доступу до інформації про стан рослинного світу гарантується Конституцією України. Але існують виключення щодо об'єктів рослинного світу, які підлягають особливій охороні. А саме, не допускається оприлюднення відомостей про точне місце перебування об'єктів Червоної книги України, та інші відомості про них, якщо це може призвести до погіршення умов охорони та відтворення відповідних об'єктів.

Іншим напрямком діяльності державних органів в галузі управління охороною природних рослинних ресурсів є прогнозування. Дана функція державного управління тісно пов'язана з плануванням використання та охорони рослинних ресурсів. Прогнозування можна розглядати в широкому і вузькому значенні. У першому випадку прогнозування означає наукове передбачення наслідків перетворюючого впливу людини. Тобто це є передбачення результатів державного управління в галузі охорони і використання рослинних ресурсів на основі наукових знань, з врахуванням природних та інших процесів розвитку. Важливість прогнозування полягає у тому, щоб передбачивши результати, створити науково-обґрунтовані рекомендації, які виключають шкідливий вплив на рослинний світ. У вузькому значенні прогнозування – це науково-методична частина планування. Спеціально уповноважені державні органи разом з відповідними науковими установами забезпечують організацію короткострокового і довгострокового прогнозування змін рослинного світу, які повинні враховуватися при розробці та виконанні програм і заходів щодо економічного й соціального розвитку держави.

Наступною функцією управління в галузі охорони рослинних ресурсів, є функція нормування, лімітування. Суть даної функції полягає у встановленні нормативів, лімітів спеціального використання рослинних та лісових ресурсів.

Одним із напрямків діяльності органів державного управління в галузі охорони рослинних ресурсів є екологічне виховання і навчання. Підвищення екологічної культури суспільства та екологічні знання для всіх посадових осіб, діяльність яких пов'язана з використанням рослинних ресурсів та призводить до впливу на стан довкілля, є необхідною вимогою. На сьогоднішній день екологічна культура не досягла належного рівня. Якщо порівняти ставлення людей до матеріальних благ (майно, речі) і природних ресурсів, то воно не адекватне. Особа в більшій мірі буде страждати, переживаючи втрату перших. У зв'язку з цим слід більш широко пропагувати бережливе ставлення до рослинних ресурсів у зв'язку з їх обмеженістю та особливим значенням.

Державне управління здійснюють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів) та інші центральні органи виконавчої влади відповідно до їх компетенції (Департамент заповідної справи України, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба), Держлісгосп України, Держводгосп України).

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України є провідним органом у системі централізованих органів виконавчої влади у сфері охорони навколишнього природного середовища. Основним його завданням в галузі охорони та використання рослинного світу є:

- проведення державної екологічної, науково-технічної та економічної політики, спрямованої на збереження та відтворення безпечного для існування рослинного світу навколишнього природного середовища;

- державний контроль за додержанням вимог законодавства з питань використання та охорони природних рослинних ресурсів;

- ведення державного обліку, кадастру і моніторингу рослинного світу; здійснення нормативно-правового регулювання щодо використання рослинного світу;

- обґрунтування доцільності розроблення державних і екологічних програм за результатами вивчення і дослідження стану рослинного світу чи окремих регіональних проблем використання природних рослинних ресурсів;

- здійснення міжнародного співробітництва з питань охорони, використання та відтворення рослинного світу.

Указ Президента України № 381/2017 «Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження об'єктів природно-заповідного фонду» передбачає розвиток природно-заповідної справи та збереження особливо цінних природних територій, передбачивши [20]:

- збереження природних оселищ та рідкісних і зникаючих в Європі видів природної флори і фауни, встановлення системи моніторингу природоохоронного статусу таких оселищ та видів природної флори і фауни;

- спрощення порядку надання (відведення) земельних ділянок державної та комунальної власності в постійне користування установам природно-заповідного фонду;

- встановлення єдиних вимог до змісту проектів створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду України;

- чітке розмежування та усунення дублювання повноважень органів виконавчої влади з видачі документів дозвільного характеру щодо спеціального використання природних ресурсів у межах територій природно-заповідного фонду;

- ужити комплексних заходів щодо розвитку лісового господарства, підвищення екологічного та економічного потенціалу лісів, а також охорони, захисту та відтворення лісових насаджень, зокрема:

а) затвердити програму «Ліси України - 2030»;

б) забезпечити проведення з урахуванням кращої світової практики національної інвентаризації лісового фонду України;

в) активізувати роботу з відтворення лісів, у тому числі збільшення їх площ, залісення не придатних для господарського використання угідь, прибережних смуг водойм, створення економічних стимулів щодо розширеного відтворення лісів та підвищення ефективності лісгосподарської діяльності;

г) забезпечити впровадження нових механізмів державного управління у сфері лісового господарства, у тому числі розмежування повноважень щодо здійснення державного контролю та господарювання.

Україною схвалено стратегічний плану ООН щодо лісів на період 2017-2030 років та чотирирічну програму робіт форуму ООН з лісів [21]. Також Україною ратифіковано Протокол. про стале управління лісами до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат [22]:

Департамент заповідної справи має сприяти реалізації державної політики у сфері збереження та невиснажливого використання природо-заповідного фонду, зокрема рослинних ресурсів, у тому числі занесених до Червоної та Зеленої книг України. Одним з основних завдань департаменту є забезпечення збереження біологічного та ландшафтного різноманіття на територіях природно-заповідного фонду.

Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба) має в своєму складі Департамент фітосанітарії, контролю у сфері насінництва та розсадництва. Фітосанітарна безпека будь-якої держави означає захищеність її території від ризиків, які виникають в разі проникнення, розповсюдження та масового розмноження шкідників, хвороб рослин та бур'янів. Останні, становлять реальну небезпеку і

за досить короткий термін можуть завдавати значних економічних збитків. Відомо, що внаслідок діяльності шкідливих організмів національні сільгоспвиробники втрачають щорічно понад 30% валових зборів урожаю.

В основу діяльності Держпродспоживслужби України у сфері фітосанітарії входить:

- охорона території країни від занесення або самостійного проникнення регульованих шкідливих організмів;

- виявлення, локалізація і ліквідація регульованих шкідливих організмів;

- запобігання проникненню регульованих шкідливих організмів з карантинних зон в регіони України, де вони відсутні;

- виконання міжнародних обов'язків України, двосторонніх угод з карантину і захисту рослин, вимог договорів (контрактів);

- здійснення державного контролю за дотриманням карантинного режиму і проведенням фітосанітарних заходів при вирощуванні, заготівлі, вивезенні, ввезенні, транспортуванні, зберіганні, переробці, реалізації та використанні рослин і рослинної продукції;

- захист споживачів від придбання рослин і рослинної продукції, які заражені шкідниками, хворобами та бур'янами, у тому числі імпортного походження, що можуть завдати значних збитків народному господарству та навколишньому середовищу України.

- проведення фітосанітарного моніторингу в країні за двома рівнями (перший – виявлення шкідників і хвороб у конкретному регіоні чи країні в цілому проводиться для сезонного захисту посівів, другий – визначення у господарстві фактичного розвитку й поширення небезпечних організмів);

- складання довгострокових (річних) та короткострокових (місячних) прогнозів розвитку та поширення шкідливих організмів в країні, за якими визначають обсяги проведення захисних заходів та потреби засобів захисту рослин;

- проведення державного моніторингу вмісту в сільськогосподарській продукції та сировині рослинного походження залишків пестицидів, агрохімікатів та важких металів;

- контроль за дотриманням технології вирощування рослин сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічних і лісових насаджень, дерев, чагарників, рослинності закритого ґрунту, регламентів зберігання, транспортування, торгівлі та застосування засобів захисту рослин;

- екологічне та економічне обґрунтування доцільності захисту рослин від шкідливих організмів;

- контроль за збереженням корисної флори і фауни;

- недопущення пошкодження рослин, погіршення їх стану та забруднення продукції рослинного походження і довкілля засобами захисту рослин [23].

Україною схвалено стратегічний план ООН щодо лісів на період 2017-2030 років [22]. Цей план оприлюднено на сайті Державного агентства лісових ресурсів України.

План передбачає зміцнення до 2030 року національних органів управління лісовим господарством та поширення співробітництва, зокрема, на північній півкулі Землі. Це надає додаткові можливості для України з огляду на розвиток наукового, технологічного співробітництва та запровадження інновацій у лісовому господарстві.

Узгоджений стратегічний план складається із наступних частин:

- вступ, який містить формулювання бачення щодо лісів, місію стратегічного плану, визначення ролі лісів та основні проблеми та виклики;

- глобальні цілі та завдання щодо лісів;

- рамки впровадження, які окреслюють роль та відповідності всіх задіяних сторін до процесу впровадження стратегічного плану (країни-члени ООН, Форум ООН з лісів, Партнерство по лісах, організації системи ООН, регіональні та субрегіональні організації та процеси) та засоби впровадження;

- рамки моніторингу виконання;

- положення комунікаційної стратегії.

Україною ратифіковано Протокол про стале управління лісами до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, підписаний 27 травня 2011 року в м. Братиславі[23]. Для досягнення зазначеної вище мети Сторони вживають заходів і співробітничують з:

- підтримки або збільшення лісового покриву;
- забезпечення продуктивних функцій лісів та їхньої ролі в розвитку сільської місцевості;
- сприяння раціональному використанню деревини як екологічно безпечного та відновлювального матеріалу;
- сприяння сталому використанню недеревних лісових продуктів;
- поліпшення загального стану та життєстійкості лісів;
- поліпшення збереження й сталого використання компонентів біологічного різноманіття лісів;
- визначення та охорони природних лісів, особливо пралісів;
- сприяння відновленню лісів наближених до природних;
- посилення ролі лісового сектора в пом'якшенні наслідків зміни клімату;
- поліпшення охоронних лісових функцій, як-от: недопущення повеней, зсувів землі, а також загального циклу водної регуляції;
- підтримка культурної спадщини лісів;
- посилення соціальної функції лісів;
- сприяння участі регіональних і місцевих органів та громад в управлінні лісами;
- визначення, розробки та застосування відповідних схем плати за екологічні товари та послуги, які надаються завдяки лісам;
- посилення управління та правозастосування в лісовому секторі з особливою увагою до боротьби з нелегальною заготівлею лісу та пов'язаною із цим торгівлею;

- визначення, розробки та використання практичного досвіду в управлінні лісами та наближеному до природи веденню лісового господарства;

- сприяння та координації наукових досліджень та обміну інформацією з питань Карпатських лісів [22].

Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства та який реалізує державну політику у галузі карантину та захисту рослин, державного нагляду (контролю) за додержанням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованого організму у відкритих системах на підприємствах, в установах та організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми власності, здійснення контролю за виконанням фітосанітарних заходів; Держпродспоживслужба відповідно до покладених на неї завдань: організовує, здійснює у межах повноважень, передбачених законодавством, державний нагляд (контроль) щодо виконання фітосанітарних заходів, обігу пестицидів і агрохімікатів, використання біологічних контрольних організмів;

- проведення профілактичних та винищувальних заходів щодо боротьби із шкідниками у місцях зберігання запасів продукції рослинного походження [21].

Виконує важливу роль в охороні рослинного світу від шкідників та хвороб, відсутніх або обмежено поширених на території України, а також від карантинних бур'янів.

Ліси України за своїм призначенням і розташуванням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі та інші функції і забезпечують потреби суспільства в лісових ресурсах.

До особливостей лісів та лісового господарства України відносяться:

- відносно низький середній рівень лісистості території країни;
- зростання лісів у різних природних зонах (Полісся, Лісостеп, Степ, Українські Карпати та гірський Крим), що містить істотні відмінності щодо лісорослинних умов, методів ведення лісового господарства, використання лісових ресурсів та корисних властивостей лісу;
- переважно екологічне значення лісів та висока їх частка (до 50%) з режимом обмеженого лісокористування;
- високий відсоток заповідних лісів (16,1%), який має стійку тенденцію до зростання;
- історично сформувалась ситуація закріплення лісів за численними постійними лісокористувачами (для ведення лісового господарства ліси надані в постійне користування підприємствам, установам і організаціям кількох десятків міністерств і відомств);
- значна площа лісів зростає у зоні радіоактивного забруднення;
- половина лісів України є штучно створеними і потребують посиленого догляду.

Загальна площа лісового фонду України становить – 10,4 млн. га, із яких вкритих лісовою рослинністю – 9,6 млн. га. Лісистість території країни становить 15,9%. За 50 років площа лісів зросла на 21%, а запас деревини майже у три рази [24].

Ліси України сформовані понад 30 видами деревних порід, серед яких домінують сосна (*Pinus silvestris*), дуб (*Quercus robur*), бук (*Fagussilvatica*), ялина (*Picea abies*), береза (*Betula pendula*), вільха (*Alnus glutinosa*), ясен (*Fraxinus excelsior*), граб (*Carpinus betulus*), ялиця (*Abies alba*).

Постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 2007 року за №848 затверджено Порядок ведення державного лісового кадастру та обліку лісів [25].

Держлісгосп України, здійснюючи свої функції у сфері лісового та мисливського господарства, відіграє важливу роль в охороні та раціональному використанні всього рослинного світу.

Таким чином реалізація зазначеними органами державної виконавчої влади функцій управління щодо охорони та використання водних та земельних ресурсів одночасно опосередкованим шляхом забезпечує охорону та раціональне використання об'єктів рослинного світу, що знаходяться у відповідному природному просторі. Зокрема, Держводгосп здійснює контроль за дотриманням режимів роботи водосховищ комплексного призначення, водогосподарських систем і каналів, розробляє довгострокові прогнози водогосподарських балансів і схеми комплексного використання вод та охорони водних ресурсів; здійснює заходи щодо поліпшення експлуатації водогосподарських об'єктів комплексного призначення тощо.

Право громадян на участь у процесі прийняття рішень при здійсненні екологічного управління передбачено багатьма міжнародно-правовими актами. Так, принципом 10 Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку встановлено: «Екологічні проблеми найкраще вирішуються за участю всіх зацікавлених громадян на відповідному рівні» [26].

Керівні принципи із забезпечення доступу до екологічної інформації і участі громадськості в процесі прийняття рішень у галузі охорони навколишнього середовища відображено в «Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля», так званій Орхуській Конвенції, яку було підписано 25 червня 1998 року і яка ратифікована Україною.

Стаття 7 Закону України «Про рослинний світ» передбачає, що громадяни та їх об'єднання мають право брати участь у розгляді центральними органами виконавчої влади, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування питань, пов'язаних з охороною, використанням та відтворенням рослинного світу, сприяти цим органам у здійсненні заходів щодо

охорони, невиснажливого використання та відтворення об'єктів рослинного світу, а також ініціювати відповідні заходи. Крім того, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, адже Конституція України проголошує їх рівність у доступі до державного управління.

Контролюючі функції в галузі охорони довкілля, зокрема з питань охорони рослинного світу здійснюють громадські екологічні інспектори відповідно до Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля [27].

2 МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ, ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ РОСЛИННОГО СВІТУ

2.1 Правові форми використання та охорони природних рослинних ресурсів

Використання природних рослинних ресурсів України здійснюється в двох основних формах: в порядку загального використання і в порядку спеціального використання.

Юридичні критерії розмежування загального і спеціального використання природних ресурсів містяться у ст. 38 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища". Загальне використання природних ресурсів – це гарантована законом можливість усіх громадян користуватися природними ресурсами без дозволів, безоплатно, без закріплення за окремим суб'єктом, за винятком обмежень встановлених законодавством.(ч. 2 ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»; ч. 2 ст. 13 Конституції України). Статті 9 і 10 Закону України «Про рослинний світ» визначають фактичні ознаки розмежування загального і спеціального використання рослин.

Загальне використання рослинного світу здійснюється громадянами з додержанням встановлених вимог без отримання спеціальних дозволів. Суб'єкти екологічного права можуть у порядку загального використання об'єктів рослинного світу збирати лікарську і технічну сировину, квіти, ягоди, плоди, гриби, та інші харчові продукти, використовувати об'єкти рослинного світу для потреб бджільництва, рекреаційних, оздоровчих, культурно-освітніх та виховних потреб. Вони мають право навіть продавати зібрані у порядку загального використання рослини, за винятком лікарської і технічної сировини та декоративних рослин і їх частин (корені, стебла, плоди, тощо).

Забороняється у порядку загального використання збирати наркотиковмісні рослини та їх частини (плодів, насіння, післяжнивних залишків, відходів сировини, тощо).

Загальне використання рослинних ресурсів може бути обмежене місцевими радами чи органами Міндовкілля у разі виснаження природних рослинних ресурсів, різкого зменшення популяційної і ценотичної різноманітності, виникнення надзвичайних ситуацій, тощо.

Загальне використання природних рослинних ресурсів на всій території України здійснюється безоплатно. Принцип безоплатності обумовлений об'єктивною необхідністю спілкування людини з природою, використанням її корисних властивостей як джерела життєдіяльності, для задоволення власних потреб.

Право громадян на загальне використання рослинних ресурсів – це визначена законом та забезпечена обов'язками інших осіб можливість вільного, без закріплення за окремими особами, безоплатного, найбільш зручного використання рослинних ресурсів чи утримання від такого використання для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних, тощо), а також звернення до компетентних державних органів з метою захисту порушених прав. Громадяни мають право в лісах державної та комунальної власності, а також за згодою власника в лісах приватної власності вільно перебувати, безоплатно без видачі спеціального дозволу збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби тощо, крім випадків, передбачених цим Кодексом та іншими законодавчими актами України.

Законодавством України передбачені умови і види спеціального використання природних рослинних ресурсів. Спеціальне використання рослинного світу здійснюється суб'єктами екологічного права (фізичними та юридичними особами) для підприємницької діяльності шляхом збирання лікарських рослин, заготівлі деревини під час рубок головного користування,

заготівлі живиці, кори, лубу, деревної зелені, деревних соків, квітів, ягід, інших плодів, лісової підстилки, очерету, сіна, випасання худоби тощо. (ст. 67 Лісового кодексу України, ст. 10 Закону України «Про рослинний світ»). Під час проведення заготівлі деревини не дозволяються вирубування та пошкодження: цінних і рідкісних дерев та чагарників, занесених до Червоної книги України; насінників і плюсових дерев, а також дерев з гніздами рідкісних видів птахів, занесених до Червоної книги України (чорний лелека, скопа, орлан-білохвіст та інші), дуплястих та найстаріших дерев.

З метою підвищення продуктивності лісів їх власники та постійні лісокористувачі здійснюють заходи щодо:

- 1) зменшення площі земель, зайнятих чагарниками, рідколіссям, низькоповнотними і нестійкими деревостанами;
- 2) підвищення родючості ґрунтів (меліорація, запобігання ерозії ґрунтів, заболочуванню, засоленню та іншим негативним процесам);
- 3) впровадження сучасних досягнень селекції, лісового насінництва, сортовипробування найцінніших у господарському відношенні деревних порід;
- 4) ефективного догляду за лісовими культурами;
- 5) охорони лісів від пожеж, захисту від шкідників і хвороб;
- 6) оптимізації вікової структури лісів.

Збереження біорізноманіття в лісах здійснюється їх власниками та постійними лісокористувачами на генетичному, видовому, популяційному та екосистемному рівнях шляхом:

- 1) створення і оголошення в установленому законом порядку на найбільш цінних лісових ділянках територій та об'єктів природно-заповідного фонду, розвитку екологічної мережі;
- 2) виділення, створення і збереження об'єктів цінного генетичного фонду лісових порід (генетичних резерватів, плюсових деревостанів і дерев, колекційних лісових ділянок, лісонасінних ділянок і плантацій, дослідних та випробних культур тощо);

3) недопущення генетичного забруднення генофондів аборигенних порід та інвазій інтродукованих видів у природні екосистеми;

4) застосування екологічно орієнтованих способів відтворення лісів та використання лісових ресурсів;

5) забезпечення охорони рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, рослинних угруповань, пралісів, інших цінних природних комплексів відповідно до природоохоронного законодавства [2].

Плата за спеціальне використання природних рослинних ресурсів пов'язана з правом користування як юридичною формою такого використання. Стаття 13 Конституції України закріплює право користування природними ресурсами, які знаходяться у власності Українського народу. Це право забезпечує особам, що не є самостійними одноосібними власниками, можливість використання чужих об'єктів природи. Таким чином, плата за спеціальне використання рослинних ресурсів носить компенсаційний характер.

Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" визначає плату за спеціальне використання природних ресурсів як «збір».

Спеціальне використання лісових ресурсів, крім розміщення пасік, є платним.

Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів встановлюється Податковим кодексом України.

Наслідком внесення плати за спеціальне використання природних ресурсів є видача дозволу на таке використання, надання у володіння певних об'єктів і та інші дії.

Законом України «Про рослинний світ» передбачено отримання дозволу на такі види використання рослинних ресурсів, як:

- спеціальне використання рослинних ресурсів загальнодержавного значення;

- спеціальне використання рослинних ресурсів місцевого значення;

- заготівля лікарської технічної сировини;
- випалювання сухої рослинності або її залишків;
- переселення окремих видів рослин у місцевості, де вони раніше не росли (інтродукція), акліматизація нових для флори України видів рослин;
- селекція дикорослих рослин у природних умовах та інтродукцію рослин, до яких було вжито селекційні методи.

Спеціальне використання рослинного світу здійснюється за дозволом, який видається згідно з Положенням про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів [28], яке встановлює порядок видачі дозволів на спеціальне використання переважної частини природних ресурсів, крім лісових і водних.

Дозвіл на спеціальне використання рослинних ресурсів, занесених до Червоної книги України, видається Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів згідно з Інструкцією про порядок видачі дозволів на добування (збирання) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України [29].

Дозвіл на спеціальне використання рослинних ресурсів загальнодержавного значення видається органами Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів; на спеціальне використання рослинних ресурсів місцевого значення видається місцевими радами за погодженням з Департаментами екології та природних ресурсів обласних державних адміністрацій. Таким чином, обов'язковими юридичними ознаками спеціального використання природних рослинних ресурсів, окрім ступеню впливу користувачів на вказані об'єкти, є плата та дозвіл.

Отримання дозволу на використання природних рослинних ресурсів здійснюється в межах встановлених лімітів на їх використання, які встановлюються Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів для рослинних ресурсів загальнодержавного значення і місцевими радами – для рослинних ресурсів місцевого значення. Ліміти встановлюються відповідно до

Положення про порядок установлення лімітів на спеціальне використання природних ресурсів загальнодержавного значення [30].

Отримання дозволу на використання природних рослинних ресурсів здійснюється на підставі нормативів спеціального використання рослинних ресурсів, які встановлюються на 5 років органами Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів згідно з Інструкцією про порядок установлення нормативів спеціального використання природних рослинних ресурсів [31]. Нормативи використання недеревних рослинних ресурсів по областях затверджені наказом Мінекобезпеки України від 6 травня 1996 року № 46 [32].

Наприклад, в Одеській області нормується використання лепехи, бузини, шипшини, гірчака, глоду, деревію, звіробою, конвалії, кропиви, материнки, пижма, підбілу (мати-й-мачуха), цмину, чебрецю тощо. Одеська обласна рада затверджує щороку ліміти спеціального використання природних рослинних ресурсів місцевого значення.

Таким чином, спеціальне використання рослинних ресурсів – це така експлуатація зазначених об'єктів, яка пов'язана з певним впливом на їх фізичний стан (відокремленням, вилученням), внаслідок чого зазнає впливу (змінюється або припиняється) і право загальнонародної власності на ці об'єкти. Порядок спеціального використання рослинних ресурсів полягає у видачі спеціальних дозволів на реалізацію цієї діяльності, а також стягнення відповідної плати. Відповідно до цього плата та дозвіл існують як обов'язкові ознаки спеціального використання природної флори.

Згідно ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» державній охороні й регулюванню використання на території країни підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів; природні ресурси, залучені до господарського обороту, так і не використовувані в народному господарстві в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс, інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси.

Рослинні ресурси – найбільш вразливі об'єкти навколишнього природного середовища, тому саме вони потребують належної охорони. Відповідно до ст. 5 Закону «Про рослинний світ», передбачається здійснення заходів щодо збереження умов місцезростання дикорослих рослин і природних рослинних угруповань, здійснення заходів щодо запобігання негативному впливу господарської діяльності на рослинний світ, охорони об'єктів рослинного світу від пожеж, захист від хвороб і шкідників, здійснення заходів щодо відтворення об'єктів рослинного світу, регулювання поширення та чисельності дикорослих рослин і використання їх запасів з врахуванням інтересів охорони здоров'я населення. Стаття 31 цього Закону передбачає занесення рідкісних та типових природних рослинних угруповань до Зеленої книги України. Лісове законодавство містить особливі вимоги щодо охорони рослинного світу у лісах. У главах 14, 15, 16 Лісового кодексу України визначаються заходи щодо відтворення лісів, підвищення продуктивності, поліпшення якісного складу лісів та збереження біорізноманіття в лісах, охорона і захист лісів.

Відповідно до ст. 26 Закону України «Про рослинний світ», охорона рослинного світу забезпечується:

- 1) встановленням правил і норм охорони, використання та відтворення об'єктів рослинного світу;
- 2) заборонаю та обмеженням використання природних рослинних ресурсів у разі необхідності;
- 3) здійсненням оцінки впливу на довкілля та інших заходів з метою запобігання загибелі об'єктів рослинного світу в результаті господарської діяльності;
- 4) захистом земель, зайнятих об'єктами рослинного світу, від пожеж, ерозії, селей, підтоплення, затоплення, заболочення, засолення, висушення, ущільнення, засмічення, забруднення промисловими і побутовими відходами і стоками, хімічними й радіоактивними речовинами та від іншого несприятливого впливу;

- 5) створенням та оголошенням територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- 6) організацією наукових досліджень, спрямованих на забезпечення здійснення заходів щодо охорони та відтворення об'єктів рослинного світу;
- 7) розвитком системи інформування про об'єкти рослинного світу та вихованням у громадян дбайливого ставлення до них;
- 8) створенням системи державного обліку та здійсненням державного контролю за охороною, використанням та відтворенням рослинного світу;
- 9) занесенням рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин до Червоної книги України, та рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань - до Зеленої книги України;
- 10) встановленням юридичної відповідальності за порушення порядку охорони та використання природних рослинних ресурсів [1].

Таким чином, під правовою охороною природних рослинних ресурсів слід розуміти сукупність правових, організаційних, економічних, матеріально-технічних, освітніх та інших заходів, що забезпечують збереження, відтворення й раціональне використання природних рослинних ресурсів.

2.2 Правове регулювання відтворення рослинних ресурсів

Необхідність здійснення заходів з відтворення рослинних природних ресурсів викликана порушеннями природних умов їх відтворення. До явищ, що порушують природні умови відтворення рослинних ресурсів, слід віднести знищення лісів внаслідок пожеж, перевантаження відпочиваючих в лісах та інших територіях зростання природної рослинності, винищення рідкісних і лікарських рослин, понад мірне та необґрунтоване вирубування дерев, розповсюдження хвороб та шкідників рослин, тощо.

Відтворення природних рослинних ресурсів – це відновлення порушеного рослинного покриву земельних ділянок. У разі, якщо природні рослинні ресурси на певній земельній ділянці підлягають особливій охороні згідно з вимогами відповідного правового режиму (зростають у межах територій ПЗФ чи природних рослинних угруповань Зеленої книги, Червоної книги, тощо) або з ініціативи органів Міндовкілля можуть проводитися роботи з відтворення природних рослинних ресурсів. Відтворення проводиться тоді, коли природний рослинний покрив даної земельної ділянки істотно порушений.

Природним відтворенням рослинних ресурсів слід вважати біологічний процес, що забезпечує існування розмаїття природних рослинних ресурсів шляхом їх природного розмноження. Характерною особливістю людської діяльності в цьому процесі є здійснення заходів по створенню й поліпшенню умов для природного відтворення.

Штучне відтворення природних рослинних ресурсів є засобом забезпечення природного відтворення. Це планомірна, науково обґрунтована діяльність компетентних державних органів, спрямована на підтримку природного відтворення шляхом висадження садивного матеріалу природних рослинних ресурсів, наприклад, штучне вирощування садивного матеріалу в спеціальних умовах і послідовного висадження в природних умовах. Таке відтворення рослинних природних ресурсів на відміну від природного, здійснюється за активною діяльністю людини, тому тут значно збільшується роль права, що визначає міру дозволеної й належної поведінки індивідів і колективних утворень.

Відтворення рослин регулюється розділом III Закону України «Про рослинний світ» [1]. Правова охорона процесу відтворення рослинних ресурсів зводиться до попередження, виявлення, нейтралізації впливу людської діяльності або природного процесу на розмноження рослинних ресурсів шляхом застосування дозвільних, обмежувальних, заборонних та каральних норм права.

Відтворення природних рослинних ресурсів здійснюється власниками та користувачами (в тому числі орендарями) земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу. Відтворення проводиться за спеціальними проектами, що затверджуються органами Міністерства захисту довкілля і природних ресурсів України.

Закон визначає способи відтворення рослинного покриву: сприяння природному відновленню рослинного покриву; запобігання негативному впливу господарської діяльності (наприклад, шляхом консервації земель: тимчасового зупинення господарської діяльності); штучне поновлення природних рослинних ресурсів (висадка); акліматизація та інтродукція.

Сьогодні, певну загрозу рослинному світу становить біологічне забруднення, що відбувається шляхом інтродукції (штучного введення виду до складу рослинного світу поза межами його природного ареалу).

«Інтродукція» (від лат. Introduction – введення) – введення культурних сортів рослин у місця, де вони раніше не росли, або введення в культуру дикорослих рослин. Під терміном «інтродукція» розуміється цілеспрямована діяльність людини у введенні в культуру відкритого (закритого) ґрунту, або в природну флору нових для зони вирощування рослин з зарубіжних країн та інших (відносно зони впровадження) ґрунтово-кліматичних зон своєї країни з метою вирішення певних соціальних потреб. Інтродукція - процес людської діяльності, спрямований на збагачення рослинності конкретного регіону цінною флорою. В поняття інтродукції не включаються бур'яни та інші шкідливі рослини. Не звертається увага на шляхи проникнення рослини.

Існує також такий різновид інтродукції, як реінтродукція – перенесення штучно розмнужених рідкісних та зникаючих видів рослин у природні умови та відповідний йому різновид акліматизації таких рослин (реакліматизація – пристосування рідкісних та зникаючих видів рослин до районів чи місцевостей, де вони раніше були знищені.

Наслідком інтродукції є акліматизація, тобто спроможність пристосування (адаптації) чужорідного виду рослин до нових умов існування у зв'язку зі штучним його переселенням. Окремими випадками акліматизації рослин є реакліматизація – пристосування рослин до місцевості, з якої вони з будь-яких причин зникли; акліматизація внаслідок зміни умов існування на колишніх місцях з утворенням стійких відтворювальних груп організмів (популяцій); природна акліматизація, що обумовлена випадковими приводами переселення рослин.

Наслідки біологічного забруднення, на відмінну від інших видів антропогенного впливу, мають, як правило, незворотний характер. Навіть одна чужорідна рослина може спровокувати незворотні екологічні та економічні наслідки. Опинившись в новому середовищі, де відсутні звичайні для таких видів рослин хвороби та шкідники, чужорідні види рослин часто розмножуються у величезних кількостях, в результаті чого пригнічують або повністю витісняють місцеві види рослин. Це обумовлює особливу небезпеку такого антропогенного впливу і визначає специфіку заходів боротьби з біологічним забрудненням, які безумовно мають бути превентивними.

Чинне екологічне законодавство України встановлює правила забезпечення екологічної безпеки України при інтродукції та акліматизації рослин, коли еколого-небезпечна діяльність зумовлюється діями з об'єктами рослинного світу. Пряма вказівка щодо охорони рослинних ресурсів при інтродукції та акліматизації міститься у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4]. Із змісту ст. 53 Закону випливає, що підприємства, установи та організації зобов'язані забезпечувати інтродукцію, акліматизацію і реакліматизацію рослин, розробляти і здійснювати заходи щодо запобігання та ліквідації наслідків шкідливого впливу біологічних факторів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини.

Згідно ч. 1. ст. 33 Закону України «Про рослинний світ», інтродукція та акліматизація нових для флори України видів рослин здійснюються

юридичними або фізичними особами з дозволу Міндовкілля, що видається на підставі висновків наукових установ та організацій, а також Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Самовільне проведення інтродукції та акліматизації дикорослих рослин забороняється. Відповідно до ст. 40 зазначеного Закону особи, винні у самовільному проведенні інтродукції та акліматизації дикорослих видів рослин мають нести відповідальність.

Глобальний характер проблеми біологічного забруднення, у тому числі шляхом інтродукції чужорідних видів рослин обумовив прийняття спеціальних міжнародних угод та програм. В даний час основним міжнародним юридичним документом в галузі інтродукцій чужорідних видів, їх контролю та знищення є Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року [11]. Ця міжнародна угода регламентує дії відповідних державних органів по вирішенню проблеми біологічного забруднення, що є обов'язковими для виконання країнами-учасниками, у тому числі для України. Відповідно до ст. 8 (h) Конвенції, держави учасниці зобов'язані «попереджувати інтродукції, контролювати або знищувати чужорідні види, що загрожують екосистемам».

2.3 Правове регулювання охорони рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення видів рослин та рослинних угруповань

Перелік типів територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні, наведений у ст. 60 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року. У числі таких об'єктів, спеціальний охоронний статус мають, рідкісні і такі що перебувають під загрозою зникнення види рослин, занесені до Червоної книги України, а також рідкісні і такі що перебувають під загрозою зникнення природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України. Питання збереження біологічного

різноманіття, зокрема рослинних природних ресурсів в межах територій ПЗФ висвітлені у законі «Про природно-заповідний фонд України» [5].

Відповідно до закону України «Про екологічну мережу України», земельні ділянки, які є місцями зростання видів рослин, занесених до Червоної книги України, а також земельні ділянки на яких зростають природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України є складовими структурних елементів екологічної мережі. Формування нових ділянок для забезпечення середовищ існування видів рослин занесених до Червоної книги, та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України є одним з основних завдань цього закону у питаннях охорони, використання та відтворення рослинного світу.

Відповідно до ст. 4 Закону «Про рослинний світ» рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення види рослин, занесені до Червоної книги України та рідкісні і такі, що перебувають під загрозою рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги відносяться до природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення. Їх використання здійснюється в порядку загального використання, якщо вони використовуються з природоохоронною, рекреаційною, оздоровчою, культурно-освітньою та виховною метою.

Відповідно Закону України «Про рослинний світ» – рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, види рослин, що зростають в природних умовах на території України, в межах її територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, підлягають особливій охороні і заносяться до Червоної книги України. Перша Червона книга була видана в 1966 році з ініціативи Міжнародного союзу охорони природи і природних ресурсів (МСОП). Червоні книги видають у багатьох державах. Створення Червоних книг є одним із методів зниження темпів вимирання живих організмів.

Види рослинного світу, занесені до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів і Європейського Червоного

списку, які перебувають (зростають) у природних умовах в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, можуть заноситися до Червоної книги України або їм може надаватися інший особливий статус відповідно до законодавства.

Залежно від стану та ступеня загрози зникнення видів рослинного світу, що заносяться до Червоної книги України, вони поділяються на такі категорії: зниклі; зниклі в природі; вразливі; рідкісні; неоцінені; недостатньо відомі. Національною комісією з питань Червоної книги України можуть бути внесені пропозиції про встановлення й інших категорій видів рослинного світу, що заносяться до Червоної книги України.

Охорона та відтворення об'єктів рослинного світу, що занесені до Червоної книги України забезпечується шляхом:

- установа особливого правового статусу рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення; заборони або обмеження їх використання;

- урахування вимог щодо їх охорони під час розроблення нормативно-правових актів;

- систематичної роботи з виявлення місць їх зростання, проведення постійного спостереження (моніторингу) за станом їх популяцій;

- пріоритетного створення заповідників, інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також екологічної мережі на територіях, де зростають об'єкти рослинного світу занесені до Червоної книги України;

- створення центрів та "банків" для збереження генофонду зазначених об'єктів;

- розведення їх у спеціально створених умовах (розплідниках, ботанічних садах, дендрологічних парках тощо);

- урахування спеціальних вимог щодо охорони об'єктів Червоної книги України під час розміщення продуктивних сил, вирішення питань відведення

земельних ділянок, розроблення проектної та проектно-планувальної документації, проведення екологічної експертизи;

- сприяння природному відновленню популяцій рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу, інтродукції та реінтродукції таких видів у природні умови, де вони зростали;

- утримання і розведення у штучно створених умовах;

- здійснення необхідних наукових досліджень з метою розроблення наукових засад їх охорони та відтворення;

- установлення підвищеної адміністративної, цивільної та кримінальної відповідальності за знищення чи пошкодження об'єктів Червоної книги України, заподіяння шкоди середовищу їх зростання;

- проведення освітньої та виховної роботи серед населення тощо.

Важливим також є пункт 4 статті 11 Закону України «Про Червону книгу України», згідно якого перебування (зростання) на певній території рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, є підставою для оголошення її об'єктом ПЗФ України загальнодержавного значення. Отже, як звичайно, підставою для заповідання невеликих територій є зростання на них видів рослин, занесених до Червоної книги України. Проте бувають випадки, коли рідкісні рослини трапляються у вторинних місцезростаннях або ж на деградованих (найчастіше внаслідок випасання) ділянках. Передумовою для розгортання «рятівних робіт» стосовно окремих представників флори є їх наявність у Списку видів, що підлягають особливій охороні на певній території.

На сьогоднішній день, Національною комісією з питань Червоної книги України створено третє видання Червоної книги України, де надано список рослин та грибів, які потребують охорони. Вона нараховує 826 видів; тобто, у порівнянні з відповідним списком з другого видання, він збільшився на третину (35%). У новому списку суттєво переважають судинні рослини (611 видів), хоча

відсоток збільшення їх кількості у порівнянні з попереднім списком є найнижчим (лише 28%). Мохоподібні представлені 46 видами (на 39% більше, ніж у попередньому виданні), водорості - 60 (72%), лишайники - 52 (48%), гриби - 57 видами (кількість збільшена на 47%).

Відбір видів для занесення їх до Червоної книги України ґрунтувався на комплексі критеріїв, у тому числі таксономічних, хорологічних (особливості поширення в Україні та загальний ареал), популяційних (чисельність, щільність, віковий спектр, відтворення, динаміка та структура популяцій, тенденції змін популяційних параметрів), еколого-ценотичних (види, які приурочені до рідкісних біотопів, яким загрожує знищення), флорогенезисних (реліктовість видів, характерних для певних історичних епох), онтогенетичних (складний цикл розвитку, симбіотичні зв'язки з іншими організмами, наприклад, з грибами-мікоризоутворювачами; специфічний спосіб живлення, як у комахоїдних рослин, тощо), естетичних (декоративні види, які масово знищуються у природі, тощо), прагматичних (практичне значення: лікарські, технічні, культові, генофонд для виведення нових культурних сортів тощо).

До Червоної книги України були включені всі представники родини зозулинцевих (орхідних), хоча багатьом з них безпосередня небезпека знищення не загрожує (наприклад, гніздівка звичайна, коручка чемерникоподібна та ін.), а самі ці рослини навіть можуть зростати в антропогенно порушених екотопах. Проте вразливість їх обумовлена складною біологією розвитку (потреба у специфічних грибах-симбіонтах, складна екологія запилення), та в багатьох випадках високою чутливістю до природних змін.

До списку також включені всі представники роду ковила, які характеризують оптимальний стан розвитку степових угруповань, оскільки степи колись займали 40% території України, а тепер збереглися лише на площі, що становить близько 1%. З одного боку, розорювання, надмірний випас, забудова, рекреація та інші антропогенні фактори, а з іншого - режим

абсолютного заповідання в заповідниках призводять до скорочення, а зрештою й зникнення популяцій видів ковили.

Суттєвих доповнень зазнали списки видів водоростей, мохоподібних, лишайників (ліхенізованих грибів) та грибів, що стало можливим завдяки детальнішому дослідженню цих груп як в окремих регіонах, так і в системі існуючих об'єктів природно-заповідного фонду держави.

З нового видання Червоної книги України було вилучено 26 видів. Цьому передували кропіткий і всебічний науковий аналіз, широка відкрита дискусія за участю фахівців та громадськості. Причини вилучення були різні, але жодна з них не свідчить про те, що чисельність якогось виду значно зросла. На основі сучасних наукових досліджень видовий статус декількох вилучених таксонів не був підтверджений. Тобто, доведено, що вони є синонімами або внутрішньовидовими таксонами (наприклад, підвидами, різновидами, формами) інших видів, яким зникнення наразі не загрожує. У деяких випадках було доведено, що певний вид не належить до природної флори України, а є на нашій території здичавілим або занесеним. Найскладнішими виявилися рішення щодо тих видів, які широко розповсюджені в одних регіонах України, але є рідкісними в інших, у зв'язку з чим при обговоренні списку думки вчених часто розходилися. Так, багато звичайних видів Карпат або Поділля (лунарія оживаюча, цибуля ведмежа, астранція велика, арніка гірська) чи Криму (берека) є рідкісними на рівнинній частині України. Наприклад, арніка гірська, що зростає в Україні лише в Карпатах (знахідки на Українському Поліссі наразі не підтверджені), є звичайним видом полонин лісового поясу, які щорічно викошуються і випасаються, що забезпечує нормальне, повноцінне відновлення популяцій. Заборона викошування призвела б до заліснення полонин, а у такому випадку арніка зникла б з багатьох її оселищ. Разом з тим, сучасна заготівля арніки, на думку спеціалістів, поки що не завдає їй шкоди, тому цей вид і йому подібні були виведені з Червоної книги.

Збереження різноманіття світу рослин та грибів є нагальною вимогою часу, на чому наголошують відповідні міжнародні конвенції та інші документи (зокрема, Всесвітня стратегія збереження рослин, Міжнародна конвенція про захист рослин, Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття), законодавчі та нормативні акти України (наприклад, Закон України «Про Червону книгу України», Концепція збереження біологічного різноманіття України) і про що свідчать матеріали наукових досліджень. Зараз зрозуміло, що для дієвого збереження видів рослин і грибів та невиснажливого використання ресурсів рослинного світу неможливо обмежуватися лише складанням «червоних списків» та Червоних книг. Необхідно глибоко розуміти таксономічні, біологічні, біогеографічні та екологічні особливості видів, у тому числі важливо дослідити специфіку їх розвитку, динаміку та структуру популяцій, мати детальні дані про умови зростання, оцінити вплив факторів середовища та, зрештою, на основі цього планувати і впроваджувати практичні заходи зі збереження цих видів. Все це диктувало необхідність не просто розширення списку видів, а проведення всебічних комплексних ґрунтовних досліджень протягом підготовки нового видання. Деякі види були предметом спеціальних досліджень, і ми на сьогодні маємо глибокі знання з їх біології, інші ж види й досі залишаються поза увагою дослідників, але ми переконані, що включення до Червоної книги України націлить на глибші дослідження таких видів у наступні роки. Важливо, щоб Червона книга була дієвим інструментом охорони рослинного світу, основою постійного моніторингу.

Структура Червоної книги України така: статті розміщені у п'яти основних розділах, сформованих за систематичним принципом, які об'єднують рослини та гриби різних відділів, класів чи інших високих таксономічних рангів. Кожна стаття розпочинається з української та латинської (наукової) назв виду; при потребі наводяться також синонімічні назви, під якими цей вид наводився у науковій та популярній літературі. Наукова назва та синоніміка не

тільки дозволяють однозначно ідентифікувати вид, але й містять важливу номенклатурну інформацію про таксономічні належність та статус виду. Таксономічне положення відображає, зокрема, належність виду до певної родини; для деяких видів у новому виданні приналежність до родини змінена порівняно з попереднім виданням, що відбиває сучасні таксономічні та номенклатурні зміни у розумінні тих чи інших родин. Наприклад, деякі види, що раніше відносили до родини ранникових, зараз віднесені до родин вовчкових, веронікових тощо. Родини у межах відділів та класів, роди в межах родин та види в межах родів розміщені в алфавітній послідовності. За природоохоронним статусом види, відповідно до ст. 13 Закону України «Про Червону книгу України», розподілені за такими категоріями: зниклі (види, щодо яких відсутня будь-яка інформація про наявність їх в Україні у природі чи спеціально створених умовах); зниклі в природі (види, які зникли в Україні у природі, але збереглися у спеціально створених умовах або поза межами України); зникаючі (види під загрозою зникнення, для яких спостерігається скорочення ареалу або зниження чисельності; їх збереження є малоімовірним без усунення дії негативних факторів); вразливі (види, які у найближчому майбутньому можуть бути віднесені до категорії зникаючих, якщо триватиме дія факторів, які негативно впливають на стан їх популяцій); рідкісні (види, відомі з небагатьох місцезнаходжень, популяції яких характеризуються відносно стабільними, хоча і низькими показниками); неоцінені (види, про які відомо, що вони можуть належати до категорії зникаючих, вразливих чи рідкісних, але ще не віднесені до жодної з цих категорій; у тому числі більш-менш широко розповсюджені в різних регіонах України); недостатньо відомі (види, які потребують подальших досліджень і які не можна віднести до жодної із вищезазначених категорій через відсутність необхідної достовірної інформації; у тому числі таксономічно критичні види). Зазначимо, що прийнята у Червоній книзі України категоризація не співпадає з міжнародною категоризацією Міжнародного союзу охорони природи (МСОП).

У наступних розділах подається інформація про наукове значення, загальний ареал і поширення виду в Україні. Важливими є дані щодо чисельності та структури популяцій, оскільки саме популяції як форма існування видів забезпечують їх відтворення та збереження. Аналіз причин зникнення видів, зміни чисельності, порушення структури популяцій свідчить про те, що такі явища спричинені не лише прямим впливом господарської діяльності людини, а й опосередкованим, таким як, наприклад, меліорація боліт чи штучне заліснення природних степових схилів інтродукованими видами. На відміну від попереднього видання, в цьому детальніше описуються умови місцезростання видів, зокрема наводиться фітоценотична характеристика. Загальна біоморфологічна характеристика подана стисло, але таким чином, щоб читач міг скласти уявлення про певний вид. Описано режим збереження популяцій та заходи з охорони. Також наводиться інформація щодо включення видів до міжнародних списків охорони, їх наявність у заповідних об'єктах високого рангу. Перераховані заходи заборони, що важливо для практичної діяльності, надання дозволів на ведення певних типів робіт, які не зашкодять існуванню видів, забезпечать нормальне відтворення популяцій. Подається інформація про розмноження і розведення видів рослин і грибів у спеціально створених умовах, насамперед про культивування в ботанічних садах. В окремій рубриці висвітлено господарське та комерційне значення, інші аспекти практичного використання виду. У заключній частині вказані основні літературні джерела, які використані при написанні статей і містять важливу додаткову інформацію про вид, його поширення, популяційну структуру та охорону.

Крім того, у книзі вміщено список видів, занесених до Європейського червоного списку, а також алфавітні покажчики українських та латинських назв рослин і грибів [6].

Для забезпечення вирішення транскордонних та інших проблем охорони і відтворення об'єктів Червоної книги України здійснюється

міжнародне співробітництво в цій сфері шляхом укладання і виконання відповідних двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів, організації територій і об'єктів природно-заповідного фонду, проведення спільних наукових досліджень, обміну їх результатами.

Ведення Червоної книги покладається на Міндовкілля України. Наукове забезпечення ведення Червоної книги України, підготовку пропозицій про занесення та про виключення з неї рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу, організацію наукових досліджень, розроблення заходів щодо збереження і охорони таких видів та контроль за їх виконанням, координацію відповідної діяльності державних органів та громадських організацій здійснює Національна комісія з питань Червоної книги України, яка створюється Кабінетом Міністрів України. Наразі діяльність Національної комісії призупинено. Зараз розроблено проект постанови «Про внесення змін до постанови Президії НАН України від 26.06.2013 № 97 з метою вдосконалення роботи Національної комісії з питань Червоної книги України, її структури та персонального складу [34]. Наразі Інститут зоології імені І.І. Шмальгаузена НАН України готує четверте видання Червоної книги України в частині «Тваринний світ». Відомості про зміст Червоної книги України та стан занесених до неї видів рослинного світу підлягають широкому оприлюдненню, в тому числі через засоби масової інформації. Не допускається оприлюднення відомостей про точне місце зростання об'єктів рослинного світу, занесених до Червоної книги України та інших відомостей про них, якщо це може призвести до погіршення умов охорони та відтворення цих об'єктів.

Кабінет Міністрів України має забезпечувати офіційне видання та розповсюдження Червоної книги України не рідше одного разу на 10 років.

Спеціальне використання рослин, занесених до Червоної книги здійснюється лише в наукових і селекційних цілях, а також для відтворення. Ця діяльність може здійснюватися лише за дозволом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України на підстав рішень Національної комісії

з питань Червоної книги України. Дозвіл на добування (збирання) рослин, занесених до Червоної книги України, є іменним документом, тобто видається відповідній особі. Передача дозволу іншим особам забороняється. У дозволі зазначаються види й максимальна кількість рослин, які можуть бути використані. Добування (збирання) рослин, занесених до Червоної книги України, допускається лише в присутності відповідальних службових осіб Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України або уповноважених від Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України.

Підприємства, установи, організації, які здійснюватимуть добування (збирання) видів рослин занесених до Червоної книги України, сплачують компенсацію за таке добування (збирання). Компенсація за добування (збирання) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, обчислюється і сплачується платником до видачі дозволу на добування (збирання). Підставою для сплати є одержання письмового повідомлення Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України про можливість видачі платнику дозволу на добування (збирання) видів рослин, занесених до Червоної книги України, при умові сплати ним компенсації. Розмір компенсації обчислюється, виходячи з обсягів їх добування (збирання) та такс для обчислення розміру компенсації за шкоду, заподіяну незаконним добуванням (збиранням) або знищенням тварин і рослин з числа видів, занесених до Червоної книги України у розмірі 50 відсотків від такси за даний вид. У разі, коли підприємства, установи й організації здійснюють охорону та відтворення видів рослин, занесених до Червоної книги України, компенсація за їх добування (збирання) встановлюється для них у розмірі 10 % від такси за даний вид. У разі одночасного здійснення добування (збирання) декількох видів рослин, занесених до Червоної книги України, компенсація обчислюється за кожний вид окремо [6].

Об'єкти рослинного світу, що занесені до Червоної книги України, які утримуються (зберігаються) підприємствами, установами та організаціями державної або комунальної форми власності, відповідно є об'єктами права державної або комунальної власності.

Об'єкти Червоної книги України, надані відповідно до закону з дозволу Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України у приватну власність, розведені у штучних умовах від законно набутих у приватну власність об'єктів Червоної книги України, а також ввезені в Україну з-за кордону або набуті в Україні в осіб, які мають право приватної власності на ці об'єкти, є приватною власністю юридичних або фізичних осіб. У передбаченому законом порядку права власників об'єктів Червоної книги України можуть бути обмежені в інтересах охорони цих об'єктів, навколишнього природного середовища та захисту прав громадян.

Рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, види рослинного світу, занесені до Червоної книги України, підлягають державному обліку в порядку, що визначається Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України.

У зв'язку з приєднанням України до Конвенції про міжнародну торгівлю видами фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення 1973 року, Україна має привести своє законодавство у відповідність до прийнятих нею міжнародних зобов'язань [13].

Зниження біологічного різноманіття на планеті пов'язане з деградацією біомів і, у першу чергу, угруповань рослин - фітоценозів. Деградація природних систем - це загальне явище, і тому ценози потребують охорони не менше, ніж окремі види. Більш того, така охорона більш актуальна, оскільки поза ценозами види існувати не можуть. Таким чином, охорона рідкісних ценозів може здійснюватися тільки як частин відповідних екосистем і ділянок біосфери.

Проблема охорони рослинних угруповань пройшла три етапи. На першому етапі відбувалося вивчення особливостей рідкісних ценозів. На

другому етапі почалась їх пасивна охорона шляхом включення в території заповідників або національних парків. І тільки на третьому етапі, етапі активної охорони, поставлено завдання зберегти фітоценофонд планети як сукупність фітоценотичних таксонів.

На території України поширено понад 3500 асоціацій рослинних угруповань. До складу рідкісних і таких, яким загрожує небезпека зникнення, за даними Зеленої книги України, віднесено близько 127 рідкісних рослинних угруповань, які склалися в процесі еволюції і потребують охорони [7].

З метою забезпечення охорони рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення рослинних угруповань, Міндовкілля було затверджено Порядок ведення Зеленої книги України. При затвердженні Порядку було передбачено зокрема:

- визначення категорій рідкісних, зникаючих і типових природних рослинних угруповань, що потребують охорони;
- шляхи здійснення охорони природних рослинних угруповань, внесених до Зеленої книги України;
- створення Національної комісії з питань Зеленої книги України з метою наукового забезпечення ведення Зеленої книги України, проведення експертизи та узагальнення пропозицій про внесення до Зеленої книги України та вилучення з неї природних рослинних угруповань.

Зелена книга України набула нормативного характеру згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку ведення Зеленої книги України» від 29.01.1997 року. Мінекобезпеки України наказом № 17 від 19.02.1997 року затвердило Положення про Зелену книгу України, що створило правову базу для розробки заходів щодо охорони та збереження рідкісних рослинних угруповань, насамперед шляхом встановлення відповідного режиму їх використання. Зараз порядок ведення Зеленої книги України регламентується Постановою Кабінету Міністрів України від 29

серпня 2002 р. № 1286 «Про затвердження Положення про Зелену книгу України» [7].

На законодавчому рівні відносини щодо об'єктів, занесених до Зеленої книги, одержали в Україні правову регламентацію в Законі України «Про рослинний світ». Відповідно ст. 31 Закону «Про рослинний світ» – рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, та типові природні рослинні угруповання підлягають охороні на всій території України і заносяться до Зеленої книги України.

Сьогодні Зелена книга є офіційним державним документом, в якому зведено відомості про сучасний стан рідкісних, таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають особливій охороні. Порядок ведення Зеленої книги України регулюється Положенням про Зелену книгу України, затвердженим постановою КМУ [7]. У ст. 5 Положення "Про Зелену книгу" встановлюється, що охорона та відтворення рослинних угруповань здійснюється на основі науково обґрунтованих заходів.

Ведення Зеленої книги України покладається на Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Згідно п. 3 Положення про Зелену книгу України – визначення природних рослинних угруповань, які підлягають занесенню до Зеленої книги, здійснюється відповідно до методики, що затверджується Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Пропозиції щодо занесення до Зеленої книги чи вилучення з неї рослинних угруповань можуть подаватися науково-дослідними установами, державними та громадськими організаціями, окремими вченими, фахівцям, що займаються охороною та використанням природних рослинних ресурсів, разом з відповідним науковим обґрунтуванням із зазначенням відомостей про ботаніко-географічне та історичне значення, рідкісність, кількість місць зростання та їх площу, рівень стабільності екологічних умов та інших показників, що свідчать про необхідність вжиття заходів для охорони певних угруповань.

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України забезпечує офіційне видання Зеленої книги не рідше ніж один раз на 10 років та розповсюдження її примірників а також оперативне інформування заінтересованих органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій та громадян про зміни, що вносяться до Зеленої книги.

Охорона природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги забезпечується шляхом:

- установлення їх особливого правового статусу, врахування вимог щодо охорони цих угруповань під час розроблення нормативно-правових актів;
- створення на місцевостях, де існують угруповання, біосферних заповідників, інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі транскордонних;
- врахування спеціальних вимог щодо їх збереження під час розміщення продуктивних сил, вирішення питань відведення земельних ділянок, розроблення проектної та проектно-планувальної документації, проведення екологічної експертизи тощо;
- проведення постійного спостереження (моніторингу) за їх станом та необхідних наукових досліджень;
- запровадження особливих видів режиму збереження;
- проведення відповідної еколого-просвітницької роботи та інформування громадськості про їх стан;
- установлення адміністративної, цивільної та кримінальної відповідальності за знищення чи пошкодження угруповань та їх місць зростання;
- приєднання України до відповідних природоохоронних конвенцій, укладення міжнародних угод у цій сфері.

Особливий правовий статус відповідних об'єктів має на меті відтворення природних рослинних угруповань трьома можливими способами:

- шляхом сприяння їх природному відновленню;
- через запобігання небажаним змінам та негативному антропогенному впливу;
- їх формуванням на штучно створених об'єктах природно-заповідного фонду.

Власники та користувачі (в тому числі орендарі) земельних ділянок на яких зростають об'єкти рослинного світу занесені до Червоної книги України, а також природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги можуть використовувати їх для задоволення власних потреб без права реалізації. Однак, при цьому, таке використання потребує наявності дозволу та сплати збору за спеціальне використання природних рослинних ресурсів, що занесені до Червоної та Зеленої книг (ст. 10 Закону України «Про рослинний світ»).

Охорона та відтворення об'єктів рослинного світу, занесених до Червоної книги України та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України — це комплекс організаційних, правових, економічних, наукових, інших заходів, спрямованих на забезпечення збереження, охорони та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу. Встановлення особливого правового режиму охорони та використання щодо об'єктів рослинного світу, занесених до Червоної книги та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги пояснює їх особливу природоохоронну значимість.

2.4 Правове регулювання охорони рослинного світу від шкідників та хвороб

Правове регулювання охорони рослинного світу від шкідників та хвороб реалізується шляхом захисту рослин. Захист рослин є комплексним інститутом і включає в себе такі правові інститути як карантин рослин і правове регулювання поводження з пестицидами і агрохімікатами. Зазначені правові

інститути, зокрема інститут карантину рослин, є правовими засобами захисту рослин. Правове регулювання захисту рослин і карантину рослин стикається в багатьох питаннях. Наприклад: спеціальним органом у царині як захисту рослин так і карантину рослин є Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Першого віце-прем'єр-міністра України - Міністра економіки та який реалізує державну політику у галузі ветеринарної медицини, сферах безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин, ідентифікації та реєстрації тварин, санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благополуччя населення. Держпродспоживслужба, утворена відповідно до постанови КМУ від 10 вересня 2014 року №442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [36]. Постановою КМУ від 02 вересня 2015 року № 667 затверджено Положення про Держпродспоживслужбу [37]. Територіальні органи Держпродспоживслужби утворені постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року № 1092 [38], які сприяють проведенню на підприємствах усіх форм власності державної політики з питань карантину та захисту рослин, охорони території України від занесення збудників хвороб рослин, здійснює фітосанітарний контроль, тощо. Держпродспоживслужба здійснює державний нагляд у сферах карантину та захисту рослин, маючи в своєму складі Департамент фітосанітарії, контролю у сфері насінництва та розсадництва. Згідно з Положенням, Держпродспоживслужба здійснює державний контроль за дотриманням карантинного режиму і проведенням фітосанітарних заходів з карантину рослин під час вирощування, заготівлі, вивезення, ввезення, транспортування, зберігання, переробки, реалізації та використання об'єктів регулювання; здійснює вивчення видового складу, біології та екології регульованих шкідливих організмів; здійснює інформування громадськості, міжнародних організацій, суб'єктів договорів, стороною яких є

Україна, про виявлення, наявності, поширення, локалізацію і у разі потреби про ліквідацію регульованих шкідливих організмів; здійснює координацію моніторингу, виявлення та ідентифікації регульованих шкідливих організмів; готує перелік регульованих шкідливих організмів та перелік об'єктів регулювання; здійснює підготовку подання до Кабінету Міністрів України про запровадження або скасування карантинного режиму; надає міжнародним організаціям, суб'єктам договорів, стороною яких є Україна, повідомлення про фітосанітарні заборони чи обмеження; здійснює фітосанітарну діагностику та нагляд за розвитком, поширенням і шкодочинністю шкідливих організмів і розробляє разом із науково-дослідними установами прогнози розвитку і поширення шкідливих організмів; вносить на період масового розвитку і поширення особливо небезпечних шкідливих організмів подання про запровадження особливого режиму захисту рослин та відповідних заходів захисту рослин; здійснює представництво інтересів України у міжнародних організаціях відповідно до своєї компетенції, зокрема Міжнародній асоціації з контролю за якістю насіння (ІСТА), Міжнародної конвенції захисту рослин, Європейської та Середземноморської організації захисту рослин, Комісії з Кодексу Аліментаріус, інших міжнародних організацій з питань, що належать до компетенції Держпродспоживслужби.

Наявність одного органу управління з визначених питань, свідчить про єдність цілей зазначених інститутів, а саме:

- захист життя та здоров'я рослин від ризиків внаслідок занесення або поширення шкідливих організмів;
- запобігання масовому розмноженню та поширенню хвороб та шкідливих організмів, небезпечних для життя та здоров'я рослин;
- знешкодження особливо небезпечних шкідливих організмів.

Захист рослин регулюється Законом України «Про захист рослин» від 14 жовтня 1998 року [8]. Захист рослин – це комплекс заходів, спрямованих на зменшення втрат урожаю та запобігання погіршенню стану рослин

сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічних насаджень, дерев, чагарників, рослинності закритого ґрунту, продукції рослинного походження через шкідників, хвороби і бур'яни. Отже, захист рослин, спрямований не тільки на охорону сільськогосподарських рослин, а й на охорону дикорослих рослин. При цьому, захист рослин спрямований на недопущення пошкодження рослин, погіршення їх стану та забруднення довкілля засобами захисту рослин.

У разі масового розвитку і поширення особливо небезпечних шкідливих організмів і виникнення потреби у додаткових заходах та ресурсах щодо їх локалізації і ліквідації, відповідно до Закону України «Про захист рослин» може впроваджуватися особливий режим захисту рослин (це така діяльність місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, яка спрямована на локалізацію і ліквідацію особливо небезпечних шкідників і хвороб у межах населеного пункту, району, області, кількох областей).

Карантин рослин регулюється Законом України "Про карантин рослин".[9]. Карантин рослин - це система заходів, спрямованих на запобігання занесенню та/або поширенню регульованих шкідливих організмів або забезпечення контролю за ними (локалізації). Заходи карантину спрямовані на забезпечення захисту рослин від шкідників та хвороб. Згідно Порядку проведення інспектування, огляду, аналізу, обстеження та знезараження підкарантинних матеріалів і об'єктів від 26 травня 2004 р. – забороняється ввезення в Україну підкарантинних матеріалів і об'єктів, в яких виявлено карантинні або інші шкідливі організми. Ввезення в Україну (імпорт або транзит) об'єктів регулювання (підкарантинних матеріалів) провадиться за наявності фітосанітарного сертифіката, що видається державними органами з карантину і захисту рослин країни-експортера, і карантинного дозволу, що видається Департаментом фітосанітарії, контролю у сфері насінництва та розсадництва. Митне оформлення вантажів проводиться лише після проведення фітосанітарного контролю.

У зв'язку з виявленням карантинного організму, який відсутній або обмежено поширений на території України, який може завдати значної шкоди рослинам у межах населеного пункту, району, декількох районів, області – може бути введено карантинний режим з метою захисту території України від карантинних організмів.

Таким чином, охорона рослинного світу забезпечується зокрема шляхом захисту та карантину рослин. Захист та карантин рослин спрямовані на охорону об'єктів рослинного світу від шкідників та хвороб. Але, карантинні заходи мають за мету попередження занесення на територію України шкідників та хвороб, небезпечних для життя та здоров'я рослин, у той час, заходи захисту рослин спрямовані переважно на запобігання погіршення стану рослинних ресурсів від шкідників та хвороб.

Сьогодні проблема захисту рослин від шкідників та хвороб набула глобального характеру. Виходячи з інтересів взаємної охорони території України та інших держав від проникнення і розповсюдження карантинних організмів при здійсненні контрактів та розвитку господарських і торговельних зв'язків між державами, Україна уклала двосторонні угоди в галузі карантину та захисту рослин із 17 країнами. У 1959 році в Софії 10-ма державами було підписано Угоду про співробітництво в галузі карантину та захисту рослин від шкідників і хвороб. Україна бере участь у багатьох міжнародних угодах з захисту та карантину рослин. На сьогодні існує три основні тексти документів, які визначають нормативно-правові вимоги з фітосанітарного карантинного контролю у всіх країнах світу. Ці вимоги є фундаментальними принципами, на яких побудовані національні правила та законодавства з карантину рослин в кожній окремо взятій країні. Цими основними документами є: Міжнародна конвенція щодо захисту рослин [14]; Угода Світової організації торгівлі про застосування санітарних та фітосанітарних заходів, принципи карантину рослин, пов'язані з міжнародною торгівлею (міжнародні стандарти з фітосанітарних заходів).

3 ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО РОСЛИННИЙ СВІТ

3.1 Поняття та види юридичної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ

Відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ настає у разі невиконання суб'єктами встановлених правил, вимог, обов'язків щодо охорони та використання рослинного світу та зумовлює застосування до винних осіб різних заходів примусу.

Ст. 40 Закону України «Про рослинний світ» встановлює, що порушення законодавства про рослинний світ тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно із законами України. Відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ несуть особи, винні у:

- самовільному спеціальному використанні природних рослинних ресурсів;
- порушенні правил загального використання природних рослинних ресурсів;
- протиправному знищенні або пошкодженні об'єктів рослинного світу;
- порушенні вимог охорони умов місцезростання об'єктів рослинного світу;
- порушенні вимог щодо охорони, використання та відтворення рослинного світу під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в дію, експлуатації споруд та об'єктів, застосування технологій, які негативно впливають на стан об'єктів рослинного світу;
- перевищенні лімітів використання природних рослинних ресурсів;
- самовільному проведенні інтродукції та акліматизації дикорослих видів рослин;

- реалізації лікарської та технічної сировини дикорослих рослин, зібраної без дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів;
- закупівлі лікарської та технічної сировини дикорослих рослин у юридичних або фізичних осіб, які не мають дозволу на їх спеціальне використання;
- порушенні правил вивезення за межі України і ввезення на її територію об'єктів рослинного світу;
- невнесенні збору за використання природних рослинних ресурсів у встановлені строки.

Законами України може бути встановлено відповідальність і за інші види порушень у сфері охорони, використання та відтворення рослинного світу.

3.2 Особливості застосування кримінальної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ

За чинним законодавством України, суб'єктами притягнення до кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення є тільки фізичні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства), які досягли 16 річного віку. В деяких складах злочинів передбачені ознаки спеціального суб'єкту.

У випадках притягнення до кримінальної відповідальності за екологічні злочини службових осіб, які вчинили їх з використанням свого службового становища, дії цих осіб можуть кваліфікуватися також і за відповідними статтями Кримінального кодексу України (далі ККУ) [39], якими передбачена відповідальність за службові злочини. До особливостей покладання мір кримінальної відповідальності за порушення екологічного законодавства варто віднести те, що вони застосовуються виключно в судовому порядку на підставі розгляду матеріалів розслідуваної кримінальної справи. Кримінальна

відповідальність настає з моменту офіційного обвинувачення. Позасудова кримінальна відповідальність застосовуватися не може.

Кримінально-правова відповідальність настає за найбільш суспільно небезпечні правопорушення, які мають злочинний характер, посягають на суспільні відносини в галузі охорони та використання рослинних ресурсів і передбачені у Кримінальному кодексі України.

Передбачено відповідальність за порушення лісового законодавства (статті 245, 246) та законодавства про природо-заповідний фонд (ст. 252), що безпосередньо стосуються й рослинного світу. ККУ передбачено відповідальність за знищення або пошкодження територій, що підлягають особливій охороні, та об'єктів природо-заповідного фонду (ст. 252). Території ПЗФ є місцем розташування об'єктів рослинного світу, що занесені до Червоної та до Зеленої книг України. Умисне знищення або пошкодження територій ПЗФ безпосередньо впливає на умови зростання об'єктів рослинного світу, що відповідно може призвести до зменшення їх кількісного та якісного стану, а тим самим приведення в повну непридатність території (об'єкта) ПЗФ або в повну непридатність для використання за цільовим призначенням (тобто знищенню), або до погіршення якості, зменшення природоохоронної, наукової цінності або приведення його на будь-який час в непридатний для використання за цільовим призначенням стан (тобто пошкодження).

Згідно ст. 60 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» до територій, взятих під особливу охорону держави належать природні території та об'єкти, що мають велику екологічну цінність як унікальні та типові природні комплекси, для збереження сприятливої екологічної обстановки, попередження та стабілізації негативних природних процесів і явищ. Природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні, утворюють єдину територіальну систему і включають території та об'єкти ПЗФ, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні,

полезакисні та інші типи територій та об'єктів, що визначаються законодавством України.

Так, ККУ передбачено відповідальність за знищення або пошкодження територій, що підлягають особливій охороні, та об'єктів природо-заповідного фонду (ст. 252). Умисне знищення або пошкодження територій взятих під охорону держави, та об'єктів ПЗФ карається штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років. Обтяжуючими обставинами, які передбачені ч. 2 ст. 252 є: знищення або пошкодження територій взятих під охорону держави, та об'єктів ПЗФ шляхом підпалу або іншим загально небезпечним способом, якщо це спричинило загибель людей або тяжкі наслідки. Скоєння цього злочину передбачає позбавлення волі на строк до дванадцяти років.

Стаття 245 ККУ передбачає застосування кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць або інших таких насаджень вогнем чи іншим загально небезпечним способом, що тягне за собою обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

Об'єктом злочину за статтею 245 ККУ є охоронювані кримінальним законодавством ліси, як складова природного середовища. Предметом злочину є лісові масиви, зелені насадження навколо населених пунктів, вздовж залізниць або інші такі насадження. Об'єктивна сторона даного злочину характеризується знищенням чи пошкодженням зазначених лісових масивів та насаджень вогнем чи іншим загально-небезпечним способом.

У ч. 2 цієї статті передбачена відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей, масову загибель тварин або інші тяжкі наслідки.

Предметом злочину за статтею 246 ККУ «Незаконна порубка лісу» є дерева і чагарники в лісах, захисні та інші лісові насадження, в тому числі на територіях заповідників, інших територіях й об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах. При вирішенні питання про

те, чи є шкода, заподіяна незаконною порубкою лісу, істотною (значною), треба враховувати вартість, екологічну цінність, кількість добутого, а також розмір шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу.

Незаконні рубки залишаються глобальною проблемою у деяких регіонах України. За таких обставин є сенс посилити кримінальну відповідальність за незаконну порубку. Тим більше, що прийнято Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат [22].

Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про захист рослин передбачена ст. 247 ККУ. Порушення правил, установлених для боротьби зі шкідниками і хворобами рослин, та інших вимог законодавства про захист рослин, що спричинило тяжкі наслідки, карається штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років.

Стаття 441 "Екоцид" встановлює відповідальність за масове знищення рослинного світу, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Такий злочин карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Вчинення з метою ослаблення держави дій, спрямованих на поширення епіфітотій (широке розповсюдження інфекційної хвороби рослин, що охоплює господарство, район, область чи країну (наприклад іржа, головня, фітофтороз тощо), кваліфікується за ст. 113 ККУ як диверсія та карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

3.3 Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ

Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення – найпоширеніший вид юридичної відповідальності в екологічній сфері.

Підставою для її застосування є адміністративні екологічні правопорушення, різні види і склади яких передбачено Кодексом України про адміністративні правопорушення. [40]. Зі змісту статей 13-16 КУпАП витікає, що суб'єктами адміністративної відповідальності є: громадяни, неповнолітні, посадові особи, військовослужбовці, іноземні громадяни й особи без громадянства. Отже, КУпАП не передбачає відповідальності юридичних осіб.

Протиправність проступку виражається в порушенні або невиконанні адміністративно-правових норм. Негативного явища в громадському суспільстві та тяжких наслідків, здатних нанести серйозну шкоду державним інтересам, адміністративний проступок не тягне, оскільки дії, які тягнуть за собою тяжкі наслідки, вже розглядаються як злочини. У КУпАП найбільша кількість статей, у яких передбачається відповідальність за екологічні правопорушення, міститься в 7 главі "Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури" (статті 52 - 92).

Адміністративна відповідальність за правопорушення в галузі охорони та використання об'єктів рослинного світу передбачена статтями:

- Лісові правопорушення (статті 63-77 КУпАП);
- Правопорушення щодо порушення природо-заповідних та інших природоохоронних норм і правил щодо охорони рослинного світу (статті 85¹, 88, 88¹, 88², 90, 91, 91²)
- Відповідальність за порушення правового режиму карантину рослин передбачена статтями 105, 106, 238², 188²⁶ КУпАП;
- Порушення законодавства про захист рослин передбачено ст. 83¹ КУпАП.

Єдиними документами, якими оформляються правопорушення в галузі охорони рослинного світу, є протокол про адміністративне порушення та постанова у справі про адміністративне правопорушення.

Наприклад, Ст. 88 КУпАП передбачається відповідальність за незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів рослинного світу, в тому числі ботанічних колекцій: це тягне за собою накладення штрафу на громадян від тридцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян .

Порушення порядку придбання, збуту чи розповсюдження об'єктів або рослинного світу - тягне за собою накладення штрафу від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією об'єктів рослинного світу чи без такої.

Ті самі дії, вчинені щодо об'єктів рослинного світу, які перебували в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, занесених до Червоної книги України, або які охороняються відповідно до міжнародних договорів України, - тягнуть за собою накладення штрафу від ста до двохсот п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією об'єктів рослинного світу.

3.4 Цивільно-правова відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ

Юридичною підставою цивільної-правової відповідальності за екологічні порушення є Цивільний кодекс України (далі ЦКУ) [41], згідно якому застосовуються конкретні міри цивільно-правової відповідальності. Особливості її застосування передбачені Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 69). Правову основу цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення в галузі охорони та використання об'єктів рослинного світу складають закони України «Про рослинний світ», «Про карантин рослин», «Про захист рослин», Лісовий кодекс України

Цивільно-правова відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ настає у формі майнової відповідальності, яка проявляється у відшкодуванні шкоди, спричиненої об'єктам рослинного світу. Відшкодування шкоди за порушення законодавства про рослинний світ передбачено у ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Цивільно-правова відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ, настає незалежно від притягнення правопорушника до кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності. Носить вона компенсаційний характер. Компенсаційний характер полягає у тому, що спричинену рослинному світу шкоду, неможливо реально підрахувати і повністю відшкодувати. Вимір негативних наслідків у матеріальному плані є досить умовним і не відображає усієї шкоди, оскільки у грошовому еквіваленті неможливо виміряти весь розмір екологічної шкоди. Пошкодивши чи знищивши рослинність, уже неможливо відновити її природній стан, тобто втрати при цьому фактично є невідновними, які б матеріальні ресурси при цьому не було залучено. До того ж, потрібно немалий проміжок часу, щоб виростити дерева, які були піддані самовільній рубці. А деякі види рослинності можуть взагалі не підлягати відновленню.

3.5 Дисциплінарна відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ

Відповідальність за трудовим правом – окремий вид юридичної відповідальності, яка полягає у передбаченому нормами трудового права обов'язку працівника відповідати за вчинене трудове правопорушення і понести відповідні санкції. Підставою такої відповідальності є трудове правопорушення – винне протиправне діяння, яке полягає у невиконанні або порушенні трудових обов'язків працівником. При цьому трудове право передбачає два види юридичної відповідальності працівників: дисциплінарну та матеріальну.

Дисциплінарна відповідальність за екологічні правопорушення регламентується ст.68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» і Кодексом законів про працю України від 10 грудня 1971 року (далі КЗпП) [42].

Підстави застосування дисциплінарної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ передбачені ст. 40 Закону України «Про рослинний світ», ст. 105 Лісового кодексу України, ст. 21 Закону України «Про захист рослин» тощо.

Специфіка дисциплінарної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ полягає у тому, що порушуються вимоги трудової дисципліни, посягання здійснюється на трудові відносини, які зачіпають інтереси щодо охорони та використання рослинного світу.

Суб'єктами дисциплінарної відповідальності за екологічні правопорушення, у тому числі й за правопорушення законодавства про рослинний світ, є робітники, службовці та посадові особи підприємства, установи й організації, які знаходяться з останніми у трудових відносинах. До заходів дисциплінарної відповідальності відносяться: догана, звільнення та пониження в ранзі державних службовців. Відповідно до ст.147 КЗпП України до працівника може бути застосована тільки одна з зазначених мір стягнення. Дисциплінарні стягнення покладаються органом, якому надано права прийому на роботу (обрання, затвердження та призначення на посаду) працівника.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», як і інші законодавчі акти, що регулюють питання притягнення до дисциплінарної відповідальності, встановлюють правило: суб'єкти, винні у вчиненні дисциплінарного правопорушення (так само, як і адміністративного правопорушення чи кримінального злочину) зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення відповідного законодавства, оскільки застосування заходів дисциплінарної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу. Отже,

у випадках вчинення дисциплінарної провини, що спричинило матеріальну шкоду довкіллю, може застосовуватися матеріальна відповідальність у розмірах, в порядку та умовах, передбачених трудовим законодавством.

Матеріальна відповідальність - це майнове покарання за невиконання або неналежне виконання працівником своїх трудових обов'язків. На відміну від дисциплінарної, матеріальна відповідальність є двосторонньою, оскільки відповідальність несе не тільки працівник перед власником або уповноваженим ним органом, але й власник перед працівником за заподіяння шкоди його майну або здоров'ю.

Таким чином, підставою застосування дисциплінарної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ є здійснення працівником дисциплінарної провини в процесі виконання своїх трудових обов'язків, що порушують встановлені природоохоронні вимоги. У трудовій діяльності робітників та службовців такі правопорушення можуть проявлятися в діях або бездіяльності. Законодавство не встановлює конкретного переліку дисциплінарних проступків у галузі охорони та використання рослинного світу, за які настає дисциплінарна відповідальність.

ВИСНОВКИ

Рослинний світ характеризується природною просторовою, видовою, популяційною та ценотичною різноманітністю рослинних об'єктів, тобто є комплексним природним ресурсом, об'єктами якого є природні лісові та нелісові рослини, у тому числі рідкісні і такі що перебувають під загрозою зникнення рослини та природні рослинні угруповання.

Управління в сфері охорони та використання рослинного світу являє собою організуючу діяльність державних, самоврядних органів та громадських об'єднань. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України є провідним органом у системі централізованих органів виконавчої влади у сфері охорони рослинного світу. Держкомлісгосп, Держводгосп, Мінагрополітики, Держпродспоживслужба виконують опосередковані управлінські функції в сфері охорони та використання рослинного світу. При цьому, державне управління в галузі охорони рослин потребує удосконалення.

Під правовою охороною природних рослинних ресурсів слід розуміти сукупність правових, організаційних, економічних, матеріально-технічних, освітніх та інших заходів, що забезпечують збереження, відтворення й раціональне використання природних рослинних ресурсів.

Рослинні ресурси використовуються на праві загального і спеціального використання. Порядок спеціального використання рослинних ресурсів полягає у видачі спеціальних дозволів на реалізацію цієї діяльності, а також стягнення відповідної плати. Відповідно до цього плата та дозвіл існують як похідні, але обов'язкові ознаки спеціального використання природної флори.

Правова охорона відтворення рослинних ресурсів становить систему юридичних норм, спрямованих на забезпечення нормальних умов для природного зростання та здійснення заходів з удосконалення штучного

відтворення, а також заходів правового впливу за порушення цих приписів з метою відновлення й поповнення цих важливих ресурсів країни.

Охорона та відтворення об'єктів рослинного світу, занесених до Червоної книги України та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України – це комплекс організаційних, правових, економічних, наукових, інших заходів, спрямованих на забезпечення збереження, охорони та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу.

Сьогодні набула глобального характеру проблема захисту рослин від шкідників та хвороб. Окремі положення національного та міжнародного законодавства в сфері захисту та карантину рослин свідчить, що сьогодні необхідно негайно об'єднати зусилля всіх держав в зазначеній галузі, зокрема неухильно дотримуватися встановлених міжнародними конвенціями вимог до фітосанітарного контролю.

Під юридичною відповідальністю за порушення законодавства про рослинний світ необхідно розуміти правоохоронне відношення між державою в особі Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Держкомлісгоспу, Держпродспоживслужби; правоохоронних органів, інших уповноважених суб'єктів і правопорушником щодо застосування до останнього заходів впливу, передбачених законом і його обов'язку понести не вигідні для нього правові наслідки за порушення законодавства про рослинний світ.

Майнова відповідальність за шкоду, спричинену об'єктам рослинного світу, є різновидом цивільно-правової відповідальності. Особливість шкоди, завданої об'єктам рослинного світу, полягає у тому, що в момент її відшкодування неможливо підрахувати усі реальні збитки.

Відшкодування шкоди, завданої рослинному світу, не знімає питання про притягнення винних осіб до адміністративної, дисциплінарної або кримінальної відповідальності.

Кримінально-правова відповідальність настає за найбільш суспільно

небезпечні правопорушення, які мають злочинний характер, посягають на суспільні відносини в галузі охорони та використання рослинних ресурсів і передбачені у Кримінальному кодексі України.

За правопорушення, які мають меншу суспільну небезпеку, посягають на охорону та використання рослинних ресурсів і передбачені у Кодексі України про адміністративні правопорушення, настає адміністративна відповідальність.

Підставою застосування дисциплінарної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ є дисциплінарні, тобто здійснення працівником дисциплінарної провини в процесі виконання своїх трудових обов'язків, що порушують встановлені природоохоронні вимоги.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 р. № 591-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/591-14>.
2. Лісовий кодекс України: Кодекс України від 21.01.1994 р. № 3852-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>.
3. Конституція України: від 28.06.1996р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
4. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1264-12>
5. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.08.1992 р. № 2456-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>
6. Про Червону книгу України : Закон України від 07.02.2002 р. № 3055-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text>
7. Про затвердження Положення про Зелену книгу України : Постанова від 29.08.2002 р. № 1286. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-2002-%D0%BF#Text>
8. Про захист рослин : Закон України від 14.10.1998 р. № 180-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180-14#Text>
9. Про карантин рослин : Закон України № 3348-XII : станом на 30 черв. 1993 р. URL: Про карантин рослин
10. Про пестициди і агрохімікати: Закон України від 02.03.1995 р. № 86/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86/95-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Конвенція про охорону біологічного різноманіття: Конвенція від 05.06.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text.
12. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття: Стратегія від 25.10.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_711#Text.

13. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення: Конвенція від 03.03.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_129#Text.
14. Міжнародна конвенція про захист рослин: Конвенція від 17.12.1951 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_805#Text.
15. Про Концепцію збереження біологічного різноманіття України: Постанова від 12.05.1997 р. № 439. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-97-п#Text>.
16. Затвердили структуру Стратегії охорони біорізноманіття до 2030 року. *Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України*. Оф. сайт. URL: <https://mepr.gov.ua/news/37045.html>.
17. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005-2025 роки: Розпорядж. від 22.09.2004 р. № 675. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-2004-р#Text>.
18. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 16.04.2007 р. № 877-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>.
19. Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля: Наказ від 27.02.2002 р. № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0276-02#Text>.
20. Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства: Указ від 07.02.2004 р. № 171/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/171/2004#Text>.
21. Схвалено стратегічний плану оон щодо лісів на період 2017-2030 років та чотирирічну програму робіт форуму оон з лісів. Черкаське обласне управління лісового та мисливського господарства. URL: <https://lis-ck.gov.ua/?p=949>.
22. Про ратифікацію Протоколу про стале управління лісами до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат: Закон України від 16.10.2012 р. № 5432-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5432-17>.

23. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів: Постанова від 02.08.2015 р. № 667. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/667-2015-п>.
24. Загальна характеристика лісів України. Державне агентство лісових ресурсів України. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921.
25. Про затвердження Порядку ведення державного лісового кадастру та обліку лісів: Постанова від 20.06.2007 р. № 848. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/848-2007-п>.
26. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку: Декларація від 23.06.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_455.
27. Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля: Наказ від 27.02.2002 р. № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0276-02>.
28. Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення: Постанова від 10.08.1992 р. № N 459. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/459-92-п>.
29. Про затвердження Інструкції про порядок видачі дозволів на добування (збирання) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, форм клопотання та бланків дозволів на таке добування : Наказ від 01.02.1993 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0004-93>.
30. Про затвердження Інструкції про застосування порядку установа лімітів на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення: Наказ від 24.01.2008 р. № № 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0117-08#Text>.
31. Про затвердження Інструкції про порядок установа нормативів спеціального використання природних рослинних ресурсів: Наказ від 12.02.2002 р. № N 61. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0202-02#Text>.

32. Про затвердження Нормативів використання недеревних рослинних ресурсів: Наказ від 21.06.2021 р. № 46. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0278-96#Text>.
33. Червона книга України. *Червона книга України. Головна*. URL: <https://redbook-ua.org/>.
34. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 5 березня 2014 р. № 73: Постанова від 26.06.2015 р. № 443. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2015-п#Text>.
35. Зелена книга України. *Офіційний сайт*. URL: <https://greenbook.land.kiev.ua>.
36. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442: Постанова від 17.08.2015 р. № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-2015-п#Text>.
37. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів: Постанова від 02.08.2015 р. № 667. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/667-2015-п>.
38. Про утворення територіальних органів Державної служби з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів: Постанова від 16.12.2015 р. № 1092. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1092-2015-п#Text>.
39. Кримінальний кодекс України: від 10.01.2001 р. № 25-26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
40. Кодекс України про адміністративні правопорушення: від 07.12.1984 р. № 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
41. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 р. № 40-44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
42. Кодекс законів про працю України: від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.